

DON KALB

A pénz, a démosz és az etnikum mély „összjátéka” az új-régi Európában

Az állam antropológiáját Max Weber soha nem vette igazán komolyan, hiszen magát az államot egy olyan bürokratikus, hierarchikus, racionális és specializált apparátusnak tekintette, amely elkülönül a szélesebb társadalomtól, és csak érintőlegesen horzsolják az „alhasát” az utóbbi szükségletei, ellentmondásai, mítoszai és varázsai. Ahol Weber elkülönült közmechanizmust lát, ott az antropológusok viszont egy egész társadalmi és kulturális szervezetet. Mindig is volt egyfajta rugalmas affinitás azok között, akik az állam antropológiai képzeteit „illúzióknak” (Asad 2004), vagy „filozófiának” (Radcliffe-Brown idézi Gulbrandsen, 2011, megjelenés előtt) tekintették, illetve a posztfunkcionalista nézet képviselői között, akik szerint az állam nem más, mint társadalmi interakciók átláthatatlan halmaza, ami olykor szinte kényszerít minket arra, hogy államként aposztrofáljuk, olykor önkéntes ez az elnevezés, és még az is előfordul, hogy ravaszul ránk kényszeríti a tagadását (Sampson 2003; Tilly 1985). Weber persze a modern állammal kapcsolatos modernista legális nézeteit a karizma hangsúlyozásával ellensúlyozta, amiben kifejeződött a kortárs németek birodalom- és császárcsodálata, valamint annak rituáléihoz és fantáziáihoz kötött gyermeki elragadtatás. De ez számára a társadalom hatékonyságának korlátja volt a modern állam fölött, valójában az a mód, ahogyan az államok leleményes módon kialakították és őrizték legitimációjukat, hogy előmozdítsák működési szabályukat: a „racionalitás” taktikai feláldozását az „értékek” oltárán. Az antropológusok szokásukhoz híven megfordították ezt a viszonyt, és sokkal komplexebbé és cseppfolyósabbá tették. Kapferer például úgy látja, hogy az állam az a pont, ami körül gyülekeznek, és amire fókuszálódnak a társadalmi viszonyokba ágyazott potenciák, amelyeket a kollektív akarat tesz társadalmilag hatékonná. Kapferer metaforája (1997) jó példája a cseppfolyós megközelítéseknek, noha nem szól az aszimmetrikus társadalmi viszonyok mindennél fontosabb problémájáról és annak következményeiről a hatalom megnyilvánulására.

A marxisták az antropológusokhoz hasonlóan nem fogadják el az állam függetlenségét és természetes racionalitását. Ehelyett hangsúlyosan vagy kevésbé explicit módon, de úgy látják, mint Marx, hogy az állam az uralkodó osztály eszköze, a „burzsoázia végrehajtó bizottsága”. Az állam nem volt racionálisabb, mint maga a burzsoá gazdaság, aminek logikája a saját összeomlása felé mutatott. A nyugati burzsoázia Marx után azonban óriási specializált gyárakba fektette vagyonát, amelyeket urbánus- és közkiadások, és a megfelelő közintézmények megteremtése kísért. Az egész komplexumot egy hatalmasra nőtt és egyre bonyolultabbá váló adórendszer és közpénzügyi intézmények egészítették ki. Így a burzsoázia jobban beágyazódott a munkások társadalmába, és megtanult kompromisszumokat kötni azért, hogy újratermelhesse önmagát. Szövetségeket alakított ki például a weberi karizmatikus német és japán uralkodókkal, vagy tágabb értelemben a populista mozgalmakkal és a „józan ésszel” vagy a közvéleménnyel, ahogyan Gramsci jellemezte az amerikai fordizmust; és a munkásokkal általában, amikor is létrejöttek a nyugati jóléti államok, Délen és Keleten pedig a fejlesztő államok játszottak hasonló szerepet a lakosság jólétének emelésében. Az állam a marxisták számára tehát nem a bürokratikus racionalitás önmagába zárt szervezetét jelentette, hanem az intézményes „sűrítését” az osztályharcnak, az ellentmondásoknak és a kompromisszumnak, beleértve a hegemon szervezetet és a „közösség”, a közhöz való tartozás és a közhöz kapcsolódó jövő mítoszait és rítusait (Hobsbawm és Ranger 1992, Hobsbawm 1992). És valóban, ezen rítusok miatt az állam sokkal inkább tűnt kollektív racionalitásnak, mint amennyire a burzsoázia mint „végrehajtó bizottság” el tudta volna hitetni az emberekkel azt a mítoszt, hogy az állam a köz. Az osztályharc adott vagy adhatott volna a kapitalista államnak némi racionalitást (vagy inkább racionalításokat), hogy ezáltal megmeneküljön elnyomó és destruktív lényegi énjétől. Ez volt az egyik azon dolgok közül, amit Marx remélt elérni, amikor a „proletariátus diktatúrájáról” beszélt (Luxemburg 2009).

Az antropológusok és a marxisták gondolkodását az 1980-as évektől egyre jobban befolyásolta a globalizáció, ami vitathatatlan és nagyon mély – bár korántsem egyértelmű – hatást gyakorolt a nemzetállam mítoszára és sorsára. A globalizáció fokozta a marxisták és antropológusok kételyeit a weberi állam fétise iránt. Az antropológusok mások mellett elkezdtek foglalkozni a fejlesztő államon kívül megerősödött lokális/globális konfliktusokkal és tömörülésekkel, és más kulturális és gyakran erőszakos politikai formációkkal (Ferguson 2006, Friedman ed. 2003, Sampson 2003, Reyna 2003, Glick-Schiller és Fouron 2003, Bayart 2009, Geschiere 1999, Collier/Ong 2004 például). Mások hibrid kulturális formációkként ábrázolták az államokat, egyenlőtlen transznacionális áramlatokkal (Appadurai 1996, Hannerz 1991, 1996), ahol a racionalitást nemritkán felülírta a mítoszok, vallások és

varázs előtérbe kerülése (Kapferer 1997, 2002; Geschiere 1999). Kapferer hívta fel a figyelmet arra, hogy az államokban erősebb a korporativizmus és az oligarchizmus (Kapferer 1997, 2005, 2009). A marxisták egyebek mellett a fejlesztő állam, a fordizmus és a jóléti állam hanyatlására koncentráltak (MacMichael 2008, Harvey 1989, 2005, Jessop 2002), a pénz, a hitel és a többletőke befektetésének területeire, beleértve az új imperializmust (Harvey 2003, 2005, 2010; Arrighi 1994, 2000), és az ellenállás új lehetőségeire (Harvey 2003, Silver 2003, Waterman 2001, a marxizmuson kívül lásd Tarrow 2005). A neoliberalizmus, az azzal elégedetlenek és a helyi megnyilvánulások szolgáltatták a közös alapot az elmúlt tizenöt év rendszerkritikai kutatásában és az értelmezési keretek kijelölésében (Clarke 2004, 2008a, 2008b, Harvey 2005, Kalb 2000, Kalb 2005, Kalb és Halmai eds. 2011, Nonini 2008, Smith 2008). John és Jean Comaroff, Bruce Kapferer, Susanna Narotzky és Gavin Smith, Mike Davis és Slavoj Žižek munkáiban is felfedezhetőek a párhuzamok az intézményesen eltérő területek ellenére (Lásd még Kalb 2011).

A globalizáció-fókuszú megközelítés néhány fontos jellemzője igen eredeti módon kombinálódik Jonathan és Kaysa Friedman munkájában a „globális rendszerek antropológiájáról” (GRA, Friedman és Friedman 2008a, 2008b), ami ambiciózus vállalkozás egy makro történeti-antropológiai elméletalkotásra. Gazdasági és politikai centralizációs és decentralizációs ciklusokat látnak a világtörténelemben, annak függvényében, ahogyan a tőke koncentrálnak egy helyen, majd kivonul onnan, amint megjelennek az olcsó versenyzők, akik kiszorítják a magas kiadásokkal járó metropoliszokat. Ilyen nagy centralizációs ciklusnak köszönheti felemelkedését Athén, Róma, a „Nyugat” és az Egyesült Államok. Ez teremtette meg a politikai központok és elitek hegemoniáját, és ez fejeződik ki az individualista, pragmatikus, fogyasztás-orientált modernitások elterjedésében, amelyek a jövő felé irányulnak, és az emberi történelem bármely szakaszában kimutathatók. A másik oldalon a hegemonia hanyatlásának ciklusai meglátásuk szerint fragmentálják a közös instrumentalista identitásokat, bomlasztják a homogenizáló modernitásokat, és általában elindítanak egyfajta én- és gyökerkeresést, a népek mítikus múltjában való elmélyedést, és így tulajdonképpen régen meghaladottnak hitt, ősi kulturális konfliktusokat generálnak. Friedmanék szerint ebben a regresszív szakaszban az egykor hegemon helyzetű modern uralkodó osztályok kozmopolita elitekké alakulnak át, akik ünneplik a multikulturalizmust, miközben megszakítják kapcsolatukat a hanyatló helyi gazdaságokkal és társadalmakkal. Így azonban aláássák saját politikai hegemoniájukat, együtt a modernizmus kulturális hegemoniájával. Friedmanék a leszálló szakaszban elmélyülő társadalmi és kulturális antagonizmusokat a „dupla polarizáció” fontos fogalmával érzékeltetik: a polarizáció mind az osztályviszonyokra, mind pedig a kulturális identitás konstrukciójára kihat. Prognózisuk szerint

a régi hanyatló nyugati magállamokban, ahonnan az olcsó tömegtermelők a globális Keletre és Déltre települtek át, az egykori fordista munkások olyan etnikai „néppé” alakulnak át, amely egyre inkább az etno-vallási neonacionalizmus eszközéhez nyúl, mind a bevándorlókkal, mind pedig a globalizált uralkodó osztályokat szponzoráló, gyökértelen kozmopolitizmussal szemben (Friedman 2008a, 2008b, Jonathan Friedman ed. 2003). Világos, hogy ezt az ambiciózus és következetesen megírt munkát nem lehet megkerülni.

Itt két olyan aspektusát szeretném kiemelni a Friedman-tézisnek, amelyek nagyon fontosak az európai és nyugati államok jelen kihívásai szempontjából, de még sincsenek megfelelően kifejtve a GRA-ban. Először is, szeretnék behatóbban foglalkozni azzal, amit David Harvey úgy hívott: „az állam és pénz nexusa, vagyis az állami és pénzügyi hatalom összefonódása, ami meggátolja, hogy megkülönböztessük az államot a tőkétől” (Harvey 2010, 48). Ezt kétféleképpen szeretném értelmezni. Egyfelől, történetileg, másfelől a mai események kontextusában. Szeretnék rámutatni mind az alapstruktúrákra és a lényegi mechanizmusokra, mind pedig a pillanatnyi eseményekre. Megjegyzem, hogy az állam-pénz nexusát alakító politikai harcok csak osztályformációkként értelmezhetők, amelyek ugyanakkor mélyen kulturálisak. Másodszor, áttekintem az EU-ban a neoliberális globalizációra és az állam-pénz nexus más fejleményeire adott mai etno-nacionalista-populista válaszokat, beleértve a velejáró osztályformálódást és szövetségeket (bővebben lásd Kalb és Halmai eds. 2011). Nincsenek nagy ambícióim; csak azt szeretném, hogy közelebbről szemügyre vegyünk ezeket az aspektusokat, és valamivel jobban megvilágítsuk belső szerkezetüket.

1988 MÍTOSZAI ÉS A GLOBÁLIS KAPITALIZMUS FELEMELKEDÉSE

Friedmanék munkája gazdag hegemoniában és identitásokban, de jóval kevésbé specifikus a tőke és az állam közötti változatos történeti viszonyok dolgában, valamint nem pontosítja az állam-pénz nexus körül kibontakozó politikai harcokat és az azokból fakadó identitásokat. A GRA éppen ezért alulértékeli az osztályokat. Valójában Friedman weberi tőke-fogalma („absztrakt gazdagság”) az ellenkező irányba mutat, távol az állam-tőke nexusától és a körülötte strukturálódó osztályformációktól. Ezek azonban soha nem absztrakta, hanem mindig konkrétak, bizonyíthatóan relációs és intézményes beágyazottságúak, és a történelem nem értelmezhető nélkülük. Friedmanék számára a tőke egyszerűen el tudja határozni, miért, hova, mikor és hogyan mozog. Vagy egy helyen koncentrálódik, és hegemon és befogadó modernizmusokat teremt mind a metropoliszban, mind pedig a hátszág-

ban, vagy pedig diffúzzá válik és eltűnik, miközben újraépíti és lerombolja a hegemoniákat és eldönti, hogy milyen irányt vesz az identitáspolitika. Az absztrakt gazdagság szemlátomást magától és magáért cselekszik, a saját számítása szerint és a saját hatáskörében. Nem társadalmi és intézményes viszony, amelyet az állam artikulál, hanem pusztán pénzbeli gazdagság. Nincs benne nyílt politika, és osztályharc vagy osztályformálódás sem várható. Ez a redukciós szemlélet az államot pusztán csak úgy tekinti, mint a tőke lényegi mediációs eszközét, ami vagy működésbe helyezi lokálisan a tőkét – ha az utóbbi érdeke úgy diktálja – vagy pedig segít a tőke globális áramlásában, és megerősíti azokat a feltételeket, amelyek alatt a két lehetőség közül valamelyiknek be kell következnie. Én azonban azt mondanám, hogy ez a látásmód redukálja a mai kapitalista társadalmakról alkotott képünket. Sőt, valójában úgy tűnik, hogy Friedmanék tagadják a kapitalista társadalom létezését. Ha a tőke nem más, mint absztrakt gazdagság, akkor idetartozik minden „kereskedő civilizáció”, nem pedig csak az a kapitalizmus, ami Európában alakult ki, és innen indult világhódító útjára. Azt állítom, amit David Harvey is, hogy ti. pontosan a kapitalista osztályok által létrehozott, sőt kiharcolt kapitalista állam-pénz nexus az, ami történetileg definiálja a kapitalizmust. A kapitalista állam-pénz nexus olyan folyamatokat implikál, amelyeket nem lehet általában a „kereskedő civilizációkkal” azonosítani. Olyan társadalmi erőket és mechanizmusokat hoz mozgásba, amelyek pontosabb megközelítést igényelnek, beleértve azokat a mechanizmusokat, amelyek specifikus identitásprojekteket is generálnak, amelyek jelölésére a friedmani kulturális folyamat koncepciói általában ugyan relevánsak, de nem eléggé pontosak.

Meg szeretném mutatni, hogy analitikailag nyerhetünk azzal, ha visszatérünk a klasszikus vitához a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetről, és a kapitalista állam-pénz nexus kialakulására fókuszálunk. Az új történeti kutatások segítségével véleményem szerint megmutatható, hogy a „kereskedő civilizációk” absztrakt gazdagságától megkülönböztetett kapitalizmus egy bizonyos történeti pillanatban alakul ki – méghozzá akkor, amikor a régi típusú városállamok egyikében (ez esetben az Egyesült Tartományokban) a túlságosan sok felhalmozott tőke fegyveresen is elfoglal egy óriási területiális és potenciálisan stratégiai fekvésű államot – Angliát – saját kapitalista osztálya túlélése érdekében. Anglia politikai centrumának alávételése után a megszállók megreformálják a legfontosabb intézményeket, különösen az államot finanszírozó mechanizmusokat és az adórendszert. Közben fél szemük állandóan a saját érdekeikre, önvédelmükre és kiterjesztett reprodukciójukra szegeződik. És miután olyan sok hasonló kísérlet elbukott a történelemben, amikor a városállamok maguk is vereséget szenvedtek a területiális államokkal folytatott katonai versengésben, a tőke és a területiális hatalom kombinációja végre beindítja a „vég nélküli felhalmozást”. Vizsgál-

jük meg közelebbről a kapitalizmus születésének ezt a pillanatát – ami éppúgy különbözik a tőkétől, mint az absztrakt gazdagság – és figyeljük meg a térbeli társadalmi és identitásfolyamatokat, amelyeket ez a születés elindít. Érvelésem kiemeli a finanszírozódást, az államépítést, az imperializmust és az elszegényedést (vagy megfosztottságot) mint erőszakos relációs mechanizmusokat szemben az absztrakt gazdagsággal mint elsődleges mozgatóerővel.

Ezen óriási történeti átmenet pontos dinamikája sokáig nem volt ismert. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetről szóló vita klasszikus szerzőinek ez a részlet „fekete dobozt” jelentett. Csak annyi volt általában ismert, hogy valamikor 1700 táján az Egyesült Királyság valahogyan lehagyta az Egyesült Tartományokat kereskedőkapacitás tekintetében, amit általában az előbbi nagyobb erőforrásaival magyaráztak. Sem Wallerstein (1980), sem pedig Arrighi (1996) nem mond sokkal többet ennél. Robert Brenner számára ennek nincs is igazi jelentősége, mert szerinte az angol kapitalizmus autochton módon alakul ki, amiben döntő szerepet játszik az agrár osztályformálódás, a bekerítések és a földnélküli proletariátus kialakulása (Brenner 1987, 1993). Brenner számára a „kapitalizmus egy országban” tökéletes lehetőségnek látszik. A whig történészek, akikre a marxisták és a világrendszer-kutatók többsége alapozott, hasonlóan elnagyoltan emlegetik ezeket az eseményeket. Leírják az 1688-as „politikai uniót”, amikor a holland *Stadholder* (helytartó), III. Vilmos Anglia királya lett, és akit állítólag a whig párt és a protestáns földesurak hívtak be a „dicsőséges forradalom” alatt (Pincus 2009, Ferguson 2004, lásd még Brenner 1993). Így mondja el az eseményeket Macaulay klasszikusa, „Anglia története” is (1848/2006). De a „politikai unió” meglehetősen pontatlan kifejezés itt, mert valamifajta rózsás együttlétre utal. Ez a fajta „unio” nem létezik az államok történetében (amit most az EU is szépen demonstrál, hiába vannak a hímes szavak), különösen akkor nem, amikor az óriási tőkekoncentrációval és a rendkívül ütőképes haditengerészettel rendelkező Egyesült Tartományok az egyik partner, ami ekkor a világ flottájának több mint a felével rendelkezett, őt magát pedig a kezdetektől nem érdekelte a territórium. A városállamnak nagyon speciális okai voltak erre az „unióra”, és ezeket az érdekeket sokkal jobban szolgálta volna az, ha az unió örökre megmarad angol kérésre.

A jelen kutatások azt mutatják, hogy a „meghívás” története valójában a modern történelem egyik legnagyobb misztifikációja, egy olyan mítosz, ami máig él az angol állam és a dicsőséges forradalom nagy narratívájában, beleértve minden liberális magkoncepciót, amit ez a narratíva létrehozott – így a személyes szabadságot, az emberi jogokat, a népszuverenitást, a parlamentáris demokráciát, a civil társadalmat, a toleranciát és az elszámoltathatóságot. Ez a meghívás azonban sok tekintetben nem különbözött attól a meghívástól, amelyet az iraki „Committee for the Liberation of Iraq” küldött

az Egyesült Államoknak 2002-ben. Az 1688-as dicsőséges forradalmat még ma is úgy írják le, mint a független protestánsok harcát a katolikus zsarnok, II. Jakab ellen, aki megsemmisítette jogaikat és a régi szabadságokat; vagyis mint helyi felkelést, amit egy kicsit megtámogattak a hollandok a demokratikus felkelők kérésére. A mítoszt nemrégiben Pincus (2009) írta meg újra. Jonathan Israel (1995, 2003) kutatásai a holland levéltárakban azonban bebizonyították, hogy a „dicsőséges forradalom” valójában holland katonai megszállás volt, azzal a hivatalos, bár titkos szándékkal, hogy az angolokat „hasznosakká tegyék barátaik és szövetségeseik, de leginkább az állam számára” (Secrete Resolutien iv 230-4, idézi Israel 1995, 849). Volt persze belső angol támogatás, ahogyan Pincus hangsúlyozza. De ez a támogatás részben egy nagyszabású holland propagandakampánynak volt köszönhető az „angol szabadságok védelméért”, részben pedig az Amszterdamban és Hágában élő angol kivándoroltak és száműzöttek mozgósították a közvéleményt (mint ahogyan „Committe for the Liberation of Iraq” is Washingtonban székel.). Ráadásul a helyi támogatást csak akkor kezdték el szervezni, amikor minden kételet eltűnt afelől, hogy Orániai Vilmos erősebb, mint II. Jakab. 1688 tehát nem annyira belső felkelés volt, mint inkább az, amit Israel az „angol-holland pillanatnak” hívott: egy invázió, a korai modern Európa egyik legnagyobb háborús flottájával, amit Amszterdam városa és Hollandia követelt és finanszírozott.

Az amszterdami polgárok olyan stratégiai elképzeléssel a fejükben valósították meg ezt a tervet, ami legalább annyira volt merész, mint amennyire kétségeesett. Mivel Franciaország növekvő katonai ereje és birodalomépítő tervei fenyegették a holland uralmat, és Franciaország ráadásul olyan szárazföldi győzelemben gondolkodott, amit Amszterdam nem tud kivédeni, a bölcs vezető polgárok úgy döntöttek, hogy egy meglepő tengeri manőverrel „kihelyezik” országuk vésszesen növekvő védelmi költségeit, és az európai erőegyensúlyt egyszer és mindenkor eldöntik a saját javukra, méghozzá úgy, hogy szövetséget kényszerítenek Angliára, amit ezentúl a holland katonai elit irányítana. 1688 decemberétől Vilmos megszerezte az irányítást London felett, II. Jakab elmenekült, és a vidéki földesurak nagy része hajlandó volt kooperálni a megszállókkal. Vilmos ekkor kijelentette, hogy Angliának a jövőben meg kell védenie akár pénzügyileg is Amszterdamot és a holland városokat, miközben saját, harcban edződött zsoldosai egyesítik Angliát, hogy megvédjék az országot II. Jakab Írországból irányított ellenforradalmától, amelyet Franciaország is támogatott. Ez a merész terv sikerült, Franciaország elszigetelődött, és egy „örökös protestáns szövetség” formálódott – ami valóban jó pár évtizedig tartott, noha már az elején megjelentek rajta a „repedések”, ahogy a kérlelhetetlen profithajhászás egymás ellen fordította a felesküdt szövetségeseiket.

A holland terv számára a végső koronát egészen biztosan nem II. Jakab koronája jelentette, hanem a *Bank of England* megalapítása 1693/94-ben. A Bank, amit szigorúan holland pénzügyi mintára hoztak létre, angol államkötvényekben magasabb hozamot (8%) garantált az amszterdami tőkének, mint amit akár a Holland Kelet-Indiai Társaság (VOC) ígérhetett. Az angol államnak kellett garantálnia a befektetések értékét, amit az segített, hogy Vilmos létrehozott egy új adórendszert, Európa legmagasabb adóival (kivéve az Egyesült Tartományokat). Ez explicite is kapcsolódott a parlamentáris rezsim megerősítéséhez, ami mai szóval „átláthatóságot” követelt az uralkodótól, vagyis azt, hogy ne szüntesse meg, vagy inflálja el a Bank adósságát a saját szakállára (amit a francia király megtehetett), amint azt később leírja a jelentős holland szefárd pénzügyi szakember, Isaac de Pinto (1774/2009).

Így formálódott a Római Köztársaság kora óta az első hitelt érdemlő szövetség a területiális államépítés, a birodalomépítés és a tőkefelhalmozás között. A Bank és szélesebb alkotmányos, törvényes és intézményes kontextusa valójában a felhalmozás történetileg egyedi mechanizmusa, amit nemcsak háborúra terveztek, hanem a globális tőkeformálódásra is. A Bank tandemben működött az angol állammal, amelynek most megvoltak azok a fiskális mechanizmusai, amelyek révén legyőzhette Franciaországot az észak-atlanti régióban (kezdetben a hollandokkal szövetségben), és az egész világra kiterjeszthette a kapitalista viszonyokat. A Bank elősegítette azt, hogy a holland tőkéből atlanti tőkefolyam legyen, és létrehozta a munka térbeli elválasztását, megkülönböztetve a szabadokat és nem szabadokat. A „Commonwealth”-nek a törvény előtti szabad választókerületeit a tőke mozgása kapcsolta Londonhoz és a centrumhoz. Az „angol-holland pillanat” után drámai módon felgyorsultak a bekerítések, amelyek olyan fontosak a Brenner-tézis számára. A kapitalista intézményes és társadalmi átalakulás Angliában hegemónná és visszafordíthatatlanná vált.

Más szavakkal, a modern angol állam és a *Bank of England*, beleértve távolabbi külföldi imperialista leágazásait és az otthoni agrárkapitalizmus felgyorsult fejlődését, nagy részben az amszterdami főváros által elrendelt katonai megszállás eredménye, amit a polgárok azért rendelnek el, mert először is, meg akarják védeni magukat, másodszor pedig nagyobb és biztonságosabb terepet keresnek működésük számára. A 18. század végéig a „pénzügyi forradalom” (Brewer 1988), ami megalapozta, pontosabban finanszírozta a brit imperializmus fejlődését, az amszterdami tőkének köszönhetette felfutását. Száz év leforgása alatt az angol államadósság több mint tízszeresére nőtt, miközben az állami bevételek is az egekbe szöktek. Az „angol-holland pillanat” jelezte az átmenetet a prekapitalista városállam-formálódás hosszú szakaszától a területiális államok közti kis „résekben” a modern kapitalizmusba. Ez a modern kapitalizmus olyan térkiterjesztő erő, ami új – kapi-

talista – társadalmi és intézményes viszonyrendszereket hoz létre, amelyek rákényszeríthetők területekre és közösségekre, és a továbbiakban ezen viszonyrendszerektől függ a közösségek reprodukciója is. Három tényező alkotja a térkiterjesztő projekt relációs magját: a függő munkaerő létrehozása (szabad, szerződéses vagy rabszolga); a tőke „szabad” és „végtelen” mozgásának biztosítása; és az államhatalom, ami felügyeli a szerződéseket, biztosítja a tulajdonjogokat, gondoskodik az adósság behajtásáról és menedzseli az egyenlőtlen cserét. Ahogyan Harvey (2010) hangsúlyozza, ennek mozgatója nem volt más, mint a kapitalisták által ellenőrzött állam-pénz nexus. Ez a nexus, ahogyan fentebb láttuk, 1688 és 1694 között született. Kulcsfogalmai voltak a liberalizmus, tolerancia, szabadság, piacok és szerződések, amelyek pontosan beleillettek a befogadó és individualista hegemon modernizmusba, amit Friedmanék tárgyálnak.

HELYI KÖVETKEZMÉNYEK: A HOLLAND ŐS-TÍPUS

Mi történt az Egyesült Tartományok régi urbánus magterületeivel, amikor a helyi tőke finanszírozódott, és elmozdult a brit birodalom és az új felhalmozási centrumok irányába? Hiszen végeredményben Hollandia volt messze a világ leginkább urbanizált régiója, lakosságának nagy része ekkor már városokban élt, és teljesen függött a piacoktól. Milyen tanulságokkal szolgálhat a 18. századi holland eset a felhalmozás és hegemonia Friedmanék által leírt válsága és lefelé vezető ciklusa számára?

Amint a tőke elvándorolt és külföldön új ipari centrumok alakultak, a holland városok és ipar csaknem azonnal hanyatlásnak indultak. A legiparosodottabb városok mint Haarlem és Leiden textilvárosai lakosságuk több mint felét elvesztették. Ugyanez történt Zaandammal, Európa első igazi nehézipari központjával Amszterdam északi részén. A kihelyezett tőke felhalmozása azonban folytatódott, és 1750-re az angol és holland kötvények és részvények lettek a vagyon legfontosabb formái (Israel 1995, 998-1018). Ezen társadalmi polarizáció közepette a holland technológia még csaknem három generációig az élen maradt, és a monopolisztikus kereskedelem Kelet-és Nyugat-Indiával mesés profitokat hozott a részvényeseknek. Csak két-három generáció múlva vált érezhetővé a hanyatlás, és ekkor vált komoly politikai kérdéssé a munkanélküliség és a városi szegénység. Az elszegényedés elhalasztását segítette az, hogy a szakképzett iparosok az új felhalmozás centrumaiba emigráltak, a szakképzetlenek pedig visszatértek vidékre.

De az egyenlőtlenségek és az oligopóliumok két generáció után súlyos politikai és kulturális stagnáláshoz vezettek az országban. Az oligopóliumok, a parazita jólét és a politikai bezáródás elleni tiltakozás nyíltan csak az 1770-

es években jelentkezett, együtt az amerikai függetlenségi háború új, liberális ideológiai forrongásával. Ezt a tiltakozó mozgalmat a közelgő francia forradalom is befolyásolta, és végül az 1780-as évek végén a „patrióták” sok városban megdöntötték a politikai elit uralmát (Schama 1977). A patrióták döntően a provinciális városi középosztályból származtak, és oligarchaelles nemzeti liberális reformokat követeltek. Valójában programjuk emlékeztetett Orániai Vilmos 1688-as propagandájára, amelyet tovább inspiráltak az amerikai forradalmárok és a Függetlenségi Nyilatkozat, Thomas Paine és végül a francia harmadik rend, amellyel szövetséget akartak kötni. A világrendszer-elmélet hívei kimutatták, hogy a modern rendszerben a sikeres forradalmakat a korábbi felkelések liberális ideológusai inspirálták (Wallerstein 2004, Bosswell és Chase-Dunn 2000). Ez volt a helyzet az angol-holland pillanat exportált liberalizmusával is. Miután egy évszázadig számos zűrzavart és felfordulást okozott a világ más tájain, teljes erővel visszatért, és nemcsak azokat az államformációkat buktatta meg, amik ellen létrejött – az angol és a francia abszolutizmust – hanem azokat is, amelyek érdekében létrehozták – az Egyesült Tartományokat és az amerikai gyarmatokat, előremutatva az amerikai függetlenség és a *Bataafse Republiek* felé (Hollandia elődje).

Ebben az időszakban, amikor a holland hanyatlás mellett egyre jobban erősödtek az oligarchák, a szegény kézművesek és a munkás/parasztek a hátsóországból és a német területekről a zsugorodó, de még mindig elfogadható helyzetű holland városok között vándoroltak. Noha tartósan nyomottak voltak a bérek, a városi munkásoknak úgy-ahogy sikerült megvédeniük elemi létfeltételeiket. A védekezést segítette az árak általános deflációja a 18. században, amikor olcsó árucikkek érkeztek az új tengerentúli termelőterületekről, beleértve a burgonyát és a magas kalóriatartalmú cukrot (Mintz 1985, Israel 1995). A városi lakhatás is olcsóbbá vált, mert az ingatlanárak is deflációs spirálba kerültek. A városi életkörülmények ezért még mindig jobbak voltak, mint a környező „alulfejlett” régiók feltételei. A céhek és a munkásegyletek azonban egyre ellenségesebbek voltak a máshonnan bevándorló, olcsó, szakképzetlen és „civilizálatlan” munkásokkal szemben, és nemritkán mozgósítottak ellenük, különösen akkor, ha katolikusok voltak.

Néhány befejező gondolat: a holland eset nagyrészt megerősíti Friedmanék dupla polarizációs elméletét a régi hanyatló centrumban. A globálisan orientált korporatív elitek oligarchizálódása valóban együttjárt egy defenzív, populista vallási nacionalizmus terjedésével a városi munkásság körében, amely az új bevándorlók ellen irányult. Azonban itt volt valami, amit Friedmanék elemzése nem vett figyelembe: a defenzív nacionalizmus a provinciális középosztály kezében később átfordult egy offenzívabb politikai eszközzé, amint megkezdődött a nacionalizmus és liberalizmus hosszú (és transzatlanti) házassága az oligarchiák, a privilégiumok és a korrupció

ellen, ami mintegy megtestesült az amerikai és francia forradalomban. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a hanyatlás csak nagyon fokozatosan érintette a holland bankrendszert, a holland „multikat” (VOC), fejlett technológiájukat és az oligarchiákat, akik még legalább három generáción át ünnepelhették szerencséjüket. Érdekes, hogy a hanyatló állam továbbra is könnyedén finanszírozta adósságait. Ezt úgy tehette meg, hogy olcsóbb kamatlábat használt, mint amit a brit állam még elviselhetett. Ezt pedig annak köszönhetette, hogy óriási hazai oligarchikus tőkealap felett rendelkezett, hasonlóképpen a 21. századi Japánhoz, ami talán a Nyugat egészének jövőjét is előre vetítette. Végezetül, miközben az egyszerű emberek életszínvonalát állandó veszély fenyegette (vagy legalábbis úgy tűnt, hogy fenyegeti), nem következett be valódi összeomlás. A globális árucikkek árdeflációja és az ingatlanárak csökkenése megfizethetővé tette a társadalmi reprodukciót a régi magterületeken. Az ingatlanárak csökkenése azonban valószínűleg hosszú távon hozzájárult a provinciális középosztály elitellenességéhez (vagy egyenesen gyűlöletéhez), hiszen ők a csökkenő helyi értékekre voltak utalva, miközben a városi patrícius-réteg bőségesen beszédte a magas monopólium-jövedelmeket az egész világ gazdaságra kiterjedő érdekeltségei és ingatlanjai után. Ez volt az egyik alap-osztályellentét, ami végül elvezetett a „korrupt oligarchiák” uralmának liberális-nemzeti alapú megtöréséhez a 18. század végén.

Ez a szcenárió nem szerepel Friedman elemzésében, holott releváns lehet a mai hanyatló Nyugaton, ami valóban nem tudja elkerülni a szisztematikus deflációt. Mivel Friedmanék nem számolnak az ősi-kollektivista identitások ezen potenciálisan kettős természetével (pedig láttuk, hogy ezen identitásokat hogyan állították a középosztályok liberális és „modernizáló” célok szolgálatába a globalizálódó oligarchákkal szemben), elemzésükben nincs helye annak, hogy az új termelőterületeken (Amerika, az atlanti kikötők, az angol vidék) hogyan terjed el a modern individualista liberalizmus, és hogyan radikalizálódik a tőke és maga az új hegemon uralma ellen. Az új 18. századi liberalizmus, ahogyan Friedmanék el is várhatnák, az egyéni szerződésekben és a pragmatikus konsumerizmusban való tágabb hit. De olyan ellenzéki és radikálisabb, sőt valójában kollektivista hiedelmeknek is teret adott, amelyek az életfeltételeiktől megfosztott brit parasztok (Thompson 2009), a gyökértelen világutazók és tengerészek (Linebaugh és Rediker 2008), az amerikai gyarmatosítók, a francia forradalmárok és az elszegényedett holland polgárok (Schama 1977) igényeinek is jól megfeleltek. Mint a kollektivista ősi hitek, amelyek átfordulhattak liberálissá és individualistává, az individualista modernizmusok éppúgy átváltozhattak kollektivista és radikális meggyőződésekké. A kozmológiák és ideológiák éppen ezért nem változtathatatlan entitások, hanem rugalmasak és alakíthatók, valójában olyan, belsőleg agonisztikus vonalak mentén, amelyek az új osztályformálódás realitásait

tükrözik. Ezért éppen a kapitalista terjeszkedés új területeit és a magterületeket kísérő osztályharcok folyamata az (beleértve a kulturális osztályharcot az új modernizmusok és a régi, kollektivista hitvilág között), ami kevésbé kidolgozott a globális rendszerek antropológiájában.

Ezt a hiányosságot az magyarázza, hogy Friedman a weberi tőke- és osztályfogalommal dolgozik. Egy marxista szemlélet rámutatna a relációs mechanizmusokra, mint a javaktól való szisztematikus megfosztottság, ami elkerülhetetlen velejárója a kapitalista financializálódásoknak. Hiszen az állam-pénz nexus feletti kapitalista ellenőrzés nemcsak új vagyont és gazdaságot, hanem új áldozatokat is produkál, amikor az egyszerű termelőket megfosztják életfeltételeiktől, kiszorítják őket a régi piacokról, és olyan piacok felé taszítják őket, amit nem ők választanak, ahogyan Harvey aláhúzza a megfosztottság révén való felhalmozás koncepciójában (Harvey 2005). Ez megint csak azt mutatja, hogy több figyelmet kell szentelnünk ennek a fogalomnak, az osztályfolyamatoknak és -mechanizmusoknak, hogy jobban megértsük az állam, a tőke, a kultúra és a társadalom egymásba ágyazott viszonyrendszerait a globalizálódás pillanataiban.

FINANCIALIZÁLÓDÁS ÉS AZ ÁLLAM MEGHÓDÍTÁSA 1989–2009

1798-ban a holland Kelet-Indiai Társaságot (VOC) végül megszüntették és nacionalizálták a patrióták, mivel az oligarchiák és a korrupció egyfajta szimbólumává vált. A hollandok tréfásan átnevezték a társaságot Vereiging Ondergegaan door Corruptie (VOC), ami azt jelentette, hogy a „társaság, amit tönkretett a korrupció”. A 17 Úr, aki a kezdetektől vezette a multinacionális vállalatot (De Heeren 17) az oligarcha bezárulását és a romlottságot szimbolizálta. Hasonló analógiát használ az IMF egykori vezető közgazdásza, Simon Johnson, a „13 bankár” c. könyvében (Johnson és Kwak 2010), akik mintha rímelnének a 17 Úrra: kulcspozícióban levő pénzemberek kis köre, akik oligarchikus ellenőrzést gyakorolnak a Wall Streeten koncentráló késő kapitalista pénzpiacok felett, beleértve precedens nélküli privát befolyásukat az amerikai kormány állam-pénz nexusára.

A hanyatlás fázisaiban, amikor a tőke kivonul a korábbi magterületekről, likvidálódik, és más, ígéretesebb befektetési területeket keres, a régi magterületeken óhatatlanul megnő a pénzügyi szektorok gazdasági és politikai jelentősége, miközben az ipari tőke hanyatlik, ahogyan azt a holland példánál is láthattuk. Az idő múlásával ezek a pénzügyi aktorok megkísérlik átalakítani az állam-pénz nexust, ami korábban a hazai területek anyagi gazdagítását szolgálta, egy olyan mechanizmussá, amelyik jobban megfelel a globalizált

likvid tőke rövid távú befektetési érdekeinek (Gowan 1999, Panitch és Konings 2009). Ez az, ami a neoliberális időszakban létrehozta a pénzügyi „deregulációt”. A finanszírozódás egyik következménye lehet az, hogy ott-hon fejlődik a technológia és a specializáció, és lesz gazdasági növekedés. De más következmények nem ilyen pozitívak. Otthon, ahogyan a holland példán láthattuk, nőnek a társadalmi és anyagi egyenlőtlenségek és elkerülhetetlen az oligarchizálódás. De ide tartozik az is, hogy a kevésbé fejlett régiókban az államhatalmat és a pénzügyi mechanizmusokat felhasználják arra, hogy létrehozzák az új proletariátust, ami lenyomja a béreket mind a fejlett országokban, mind pedig a fejletlenebb területeken; pártolják a szabadkereskedelmet a már meglevő termelői érdekekkel szemben; és említem még az „egyenlőtlen csere” menedzselését diffúzió, a szerződések és tulajdonjogok túlbujánzása és túlzott védelme révén, valamint az adósságszolgáltatón keresztül. Az elmúlt harminc évben éppen ezt tette a washingtoni Wall Street-komplexum és az amerikai állam által vezérelt neoliberális globalizáció. A folyamat során nemzetközi intézmények és egyezmények egész hálózata szerveződött a WTO, az IMF, a Világbank, a G8 és most a G20 találkozók körül, amit egyesek az új transznacionális nyugati állam kezdetének tekintenek (Shaw 2000). Ez a struktúra mára kezdi magába foglalni és „okítani” a globális Kelet és Dél legfontosabb szereplőit is (BRICS).

A neoliberális globalizáció tehát a mai finanszírozódással és tőkekihe-lyezéssel hasonlatos az angol-holland pillanathoz. Éppúgy, mint ott, létrehozott és magába olvasztott számtalan szereplőt – proletárokat, vállalkozókat, kapitalistákat és államokat – új területeken, amelyeket a tőke egyre sűrűsödő és táguló „áramkörei” kötnek össze. És megerősítette a kezdeti angol-holland pillanat mitológiai témáit: a demokráciát, az átláthatóságot, az önrendelkezést, a piacokat, a civil társadalmat, az individualizmust, a felelősséget és elszámoltathatóságot és a szerződéseket. A régi magterületeken pedig megjelent az oligarchizmus. Johnson 13 bankára azt a folyamatot jelképezi, amelynek révén a nyugati államot és a közérdekeket egyre inkább felfalja az oligopolisztikus pénz hatalom. Idővel a finanszírozódás révén a pénzügyi osztály foglalja el az államot (Visser és Kalb 2010), miközben importálja a demokratizálódás mítoszait, amelyek nevében működik. A pénzemberek végül is „isten munkáját végzik”, mondja Loyd Blankfein, a Goldman Sachs vezérigazgatója, ami éppen nem az elszámoltathatóságról szól – legalábbis nem a nép előtt.

Ha az ember beírja a Google-ba az „állam elfoglalását”, akkor azt tapasztalja, hogy a Világbank ezt a koncepciót kizárólag a globális Dél és Közép-Ázsia rosszul menedzselt gazdaságai számára tartja fenn. A koncepció arra utal, hogy nincs társadalmi differenciálódás, gazdasági dinamizmus, nyitottság és átláthatóság a korrump országokban, amelyek csak egyetlen árucikk ex-

portjától függnek, és ahol a legfontosabb állami pozíciókat elfoglalták azok a szereplők, akik részt vesznek a domináns szektorban. A koncepciót emellett tipikusan a kommunizmus 1989-1992-es összeomlásának kontextusában is használták, amikor azzal indokolták az azonnali és általános privatizációt, hogy különben a „belső érdekeltségek” (értsd: „kommunisták, akik igen erős pozíciókkal rendelkeznek a legfontosabb iparágazatokban és a minisztériumokban”) elfoglalják, vagy maguk alá gyűrik az államot (lásd még Woods 2007, 104-40).

A pénzügyi szektor egyoldalú növekedése az elmúlt harminc évben azonban Nyugaton is hasonlóan elszegényítette a korábbi és komplexebb társadalmi és gazdasági ökológiát, és a magállamokat is egyetlen „terméktől” tette függővé. Simon Johnson egyenesen „banánköztársaságnak” hívta őket (Johnson 2009). A pénzügyek „liberalizálásával” foglalkozó mai tanulmányok mind felhívják a figyelmet arra, hogy az elmúlt harminc évben lezajlott a „szabályozás elfoglalása” (Kay 2009): a nagy pénzek maguk írták a saját szabányaikat Greenspan azon mantrája nevében, hogy „a piac tudja a legjobban”. Azt is tudjuk, hogy az amerikai állam-pénz nexus szívében egész sereg pénzembernek és hivatalnoknak vannak gyökerei és szövetségesei a Wall Streeten, különösen a Goldman Sachs-nál. A szenátus több mint 400 volt tagja ma a Wall Streetért lobbizik. A New York Fed, ami felügyeli és „szabályozza” a Wall Streetet a belső információk szerint a Goldman tanácsait követi (Gillian Tett, *Financial Times*, 3-6-2010). De a „szabályozás elfoglalásához” hasonló technikai fogalmakon túl is van történeti és analitikus értelme annak, hogy arról beszéljünk, hogy a pénz meghódította az államot. Vagy ahogyan Willem Buiter, a *Bank of England* monetáris bizottságának egyik volt tagja megjegyezte: a pénz csaknem „önmaga törvénye” (*Financial Times* 1-9-09).

Az, hogy a pénz elfoglalta az államot, szociológiai értelemben azt jelenti, hogy a szigorúan vett pénzügyi szektoron kívül egész intézmények, ideértve a közintézményeket és közpublikumot, alapvetően függővé váltak a pénz áramlásától. Amint azt tudjuk, ma sok bank „túl nagy és túl beágyazott ahhoz, hogy megbukjon”. A nyugati országokban a teljes banki szektor kötelezettségei olyan nagyok lehetnek, hogy túllépik az éves GDP-t, nemritkán háromszor vagy akár tízszer is. A háborút követő későbbi években kialakult egy óriási piaci alapú ingatlan- és lakásszektor, aminek az a következménye, hogy ma a lakosság nagy része a hitelektől függ, vagy más módon van eladósodva, és az adósság és hitelek nagy része a globális pénzügyi piacokra vándorol. A nyugdíjhelyzet hasonló. A helyi közösségek és a helyi államok is egyre jobban függnek a bevételek és tervezés finanszírozott formáitól. Működéséhez mindegyiknek szüksége van nagy mennyiségű tőkére és alacsony kamatlábra (lásd Turner 2008), ami megerősíti a pénz hatalom dominanciáját más közérdekek felett.

Amint a finanszírozás dinamikája egész társadalmak működését meghatározza, úgy lesz a szektor maga egyre jobban oligarchikus. Összeolvadások és vásárlások révén a nyugati pénzügyi korporációk hihetetlen mértékben koncentráálódtak. Az IMF szerint több mint 11 transznacionális bank alkotja a globális rendszer „szisztematikus” oszlopait (FT, Lex Column, 4-6-2011). Az Egyesült Államokban már csak 3 Wall Street Befektetési Bank tartozik az oszlopok közé. Ez a három állítólag a finanszírozott és globalizált kapitalizmus igazi motorja, a végső „piacsinálók” (Augar 2005). Ezt az ötös/hármas csoportot ma kettő dominálja, a Goldman Sachs és a Morgan Stanley.

A befektetési szektorban bekövetkező növekvő oligopolizálódással, az egyesülések, összeolvadások és integrációk gyakoriságával, valamint azzal a ténnyel párhuzamosan, hogy a nemzetgazdaság egyre nagyobb része ágyazódott bele a bankok hálózatába, a bankok egyre nagyobb részhez jutottak a totális kapitalista profitból. Az 1970-es években és az 1980-as évek elején az észak-amerikai pénzügyi szektor legfeljebb csak a totális profit 16%-át mondhatta magáénak. 2004-re azonban a korporatív Amerika profitjának 40 %-a vándorolt a bankokhoz (Johnson 2009). A Goldman Sachs és a J. P. Morgan 20-30%-os profitrátákat produkált, miközben a banki szektoron kívüli profitráták nem haladták meg a 7%-ot (Augar 2005). A pénzügyi szektorban hihetetlenül nőttek a jutalmak és a keresetek, és messze meghaladták a nyugati társadalom minden más csoportjának jövedelmeit.

Ugyanakkor a pénzügyi elit sikeresen lobbizott az alacsony adókért. A londoni Cityben Nick Ferguson befektetési bankár nyilvánosan megkérdezte, hogy tisztességes-e az, hogy ő kevesebb adót fizet, mint a takarítónője (Peston, 2008, 20). Az adózó verseny a globális városok között, mint New York, London és Párizs lehetővé tette az alacsony vagy zéró adók kiterjesztését a pénzügyi korporációk és szakembereik számára, még inkább, mint az ipari korporációk esetében, amelyekről közismert, hogy az elmúlt harminc évben jelentősen csökkentek az állami adóalapba való befizetések.

A minősítő intézetekről sokáig azt hitték, hogy a hegeli objektivitás bástyájaként védelmet nyújtanak a spekuláció és defláció ellen, de őket is elfoglalták. A 2008-as pénzügyi válság láncreakcióját az állítólagosan legkevésbé kockázatos befektetések indították el, az AAA minősítésűek (Tett 2009). Miközben a minősítő intézetek látszólag a közellenőrzést szolgálják, valójában azok a nagy befektetési bankok és befektetők fizetik és alkalmazzák őket, akiknek dolgoznak. A mai nagy pénzügyi terjeszkedés során különösen nagy hasznot hajtott az egyre növekvő számú származéktermékek besorolása és minősítése. 2005-re ez tette ki például a Moody's bevételeinek a felét (Tett 2009, 119). Ráadásul, mivel a minősítő intézetek csak a bankok egy kis klikkjével foglalkoztak, különösen nagy nyomás nehezedett rájuk „felülről”, amit most a közmeghallgatások során beismernek (FT 3-6-2010). Tett azt

írja, hogy a befektetési bankok „állandóan azzal fenyegették a minősítőket, hogy bojkottálni fogják őket, amennyiben nem a kívánt eredmény születik” (ibid., 119). Mint a könyvelő cégek a szélhámos Enron és Worldcom bukásánál a 2000-es évek elején, a minősítő és besoroló intézetek éppúgy látszólag az elképzelt „objektív” állam szolgálólányai, de valójában már részei a pénz spektákulumnak. Legalább annyira hatalmába kerítette őket a mohóság, mint a belső embereket, és teljesen kihasználták „rugalmas” szervezeti helyzetüket (Wedel 2010) az állam/köz és a privát szektor elmosódott határán. 2008 augusztusában, mindössze egy hónappal a pénzügyi válság kitörése előtt, Jerry Corrigan, a New York Fed volt vezetője, aki ma egy befektetési bankban dolgozik, beszámolót küldött az USA bankszektoráról Hank Paulson pénzügyminiszternek. A jelentéshez mellékelte egy levelet, amiben azt írta, hogy „emelkedett pénzügyes államférfiságra” van szükség a bankiparban, de kár, hogy úgy tűnik, „nagyon kevés ilyen értékes bankár maradt” (Tett, 2009, 268). Egy hónappal később az „emelkedett pénzügyes államférfiság” hiánya végül más tényezőkkel kombinálódva létrehozta az „államnak a nagy pénztőke általi nyílt elfoglalását”: három ív papíron a Goldman Sachs volt vezérigazgatója, Hank Paulson „kiadta” a Kongresszusnak, hogy 700 billió dollárt bocsásson azonnal a Wall Street és az ő személyes rendelkezésére, mindenfajta demokratikus tanácskozás vagy ellenőrzés nélkül.

Az állam és a szabályozás elfoglalása új jelenséget tett lehetővé a 2000-es években, az ún. „árnyékbankrendszert”. Csak 2006-ban kezdték el a riporterek, közöttük az antropológus Gillian Tett, a *Financial Times* munkatársa felhívni a szélesebb közönség figyelmét az eskaláló globális adósságokra, amiket szó szerint elrejtett egy árnyékbankrendszer. A jelzőn levő hitelderivatívákat 2001-ben vezették be, és azóta felvirágzott ez az ágazat. Ezeket a kötelezettségeket azonban rögtön átvezették a bankok nyilvános egyenlegéről egy „kintlevő” nyilvántartásba. Így 2008-ra 50 trillió dolláros adósságot sikerült a közfigyelem elől elrejtetni (több mint az USA GDP-je). Ezek az adósságok messze meghaladták azt az összeget, amire a bankok tőkealapja még garanciát vállalhatott; nemritkán előfordult, hogy 25-30-szorosa volt az így felhalmozott adósság a bankok pénzalapjának, miközben hivatalosan nem haladta meg a Basle szabályokban rögzített 7%-ot. Egy G8-as találkozón Washingtonban 2007 áprilisában, mielőtt a Lehman testvérek csődbe mentek, a G8 államhivatalnokai *hedge fund*¹ menedzserekkel konzultáltak, akik, mivel a globális pénzügyi rendszer szabályozatlan szektorában tevékenykednek, kockázatot jelentenek a hivatalnokok szerint. Az egyik erre így válaszolt: „Nem Önöknek kell aggódni emiatt, hanem a bankoknak!

¹ A hedge fund egy kevésbé szabályozott befektetési alap, amely jellemzően csak szűk körű, vagyoni befektetők számára elérhető. Magyar fordítására nincs egységesen elfogadott kifejezés. http://hu.wikipedia.org/wiki/Hedge_fund

A rendszer szabályozott szektora ad okot aggodalomra, nem mi” (Tett 2009, 190-191). Az állami tisztviselők még ekkor sem értették, hogy a tiszteletreméltó bankok egy óriási árnyékrendszert működtetnek, ami nemsokára „felrobban”, és azonnal átcsúszik a közszámlára.

A türelmetlenül ketyegő időbomba a kamatláb növekedése volt, aminek elkerülhetetlenül be kellett következnie, és ami még tovább görgette (és ezáltal sokkal nagyobbá tette) a felhalmozódott adósságot. Amikor bekövetkezett, végül is válasz volt ugyanakkor a pénzügyi oligarchiának egy másik merész spekulációjára, ami „jövőbeli szerződéseket” jelentett olaj és más alaptermékekre, részben éppen azért, hogy kimenekítsék a tőkét a későbbi zavarokkal fenyegető hazai ingatlanpiacról. Ez az új spekuláció azonban 2007-2008-ban minden gazdaságban megdrágította az élelmiszert és más alapárucikket, inflációt gerjesztett egy olyan rendszerben, ahol több mint egy évtizede nem volt infláció, és az 1960-as évek óta először okozott globális aggodalmat a nem elegendő élelmiszerkészletek és az éhínségek miatt.

A szabályozás elfoglalása, a „bukáshoz túl nagy” bankárok, a függő középosztály és közpublikum, az árnyékrendszerben felhalmozódó óriási adósságok, a dráguló alapárucikkek és hitelkamatlábak mind hozzájárultak ahhoz, hogy 2008-ban végül megroppant a rendszer.

2010 májusában az EU-ban ismétlődött meg az amerikai 2008-as októberi szcenárió, amikor az EU-t sürgették arra, hogy töltsön ki egy 750 billió eurós csekket látszólag azért, hogy „stabilizálja” az eurót, és „szolidaritást mutasson Görögországgal” és a periféria más nemzeteivel, valójában azonban, hogy idézzem Karl Otto Pöhl, a német Bundesbank mélyen konzervatív volt elnökét, azért, hogy „megmentsék az európai bankokat és a gazdag görögöket” (Spiegel International, 3-6-2010). A pénz által elfoglalt államok átvették vagy pedig garantálták a bankok deficitjeit és más terheit. Rövid időre még egy új-keynesiánus politikára is hajlandóak voltak azért, hogy felpumpálják a hanyatló gazdaságot. Rövidesen szembe kellett azonban nézniük azzal, hogy az államadósság magasabb, mint a késő 1970-es évek krízisidején, amikor először került sor a jóléti állam elleni neoliberális támadásra. 2015-re a nyugati közadósság az előrejelzések szerint túllépi a GDP 115%-át. A minősítő intézetek, amelyek olyan látványosan megbuktak a pénzügyi krízis idején, most nem haboztak alacsonyabb besorolással büntetni az államokat, amelyek következményeképp magasabb kamatokat kell fizetniük a nagytőkének.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy tisztán szociológiai értelemben beszélek az államok elfoglalásáról. Megjósolható volt, hogy harminc év finanszírozódás után a nyugati magállamok állam-pénz nexusát azok ellenőrzik, akik a likvid globális tőkét is kontrollálják, és lehetővé teszik, hogy az utóbbi új intézményes és társadalmi berendezkedések felé áramoljon, illetve rájuk is kiterjessze uralmát. Ezeket a berendezkedéseket a legjobb esetben

is csak gyengén befolyásolták a gazdaság és társadalom más ellenerőit, mert ezeket a potenciális erőket az 1970-es évek krízisére adott neoliberális megoldások jelentősen meggyengítették. Turner (2008) leírja, hogyan lettek a nyugati államok és a közpublikum az alacsony hitelkamatok és az állandó ingatlan-ár emelkedés rabszolgái, ami úgymond, kompenzálta a középosztályt a stagnáló bérekért (lásd még Harvey 2010, Reich 2010). Az ingatlanár-nexus az olyan országokban mint az USA, Írország, Spanyolország, Görögország és Hollandia, rendszeresen 1%-ot adott hozzá a gazdasági növekedéshez, és extra fogyasztási jövedelmet jelentett a nyugdíjasoknak. Enélkül nem lehetett volna elkerülni, hogy a nyilvánosság előtt ne beszéljenek a stagnáló békekről (leszámítva a top jövedelmeket).

Valóban, az államok mai látszólagos erőfeszítése arra, hogy felvegyék a harcot a pénzügyi osztállyal és újraszabályozzák a szektort, nem egyéb, mint egy olyan óriási és megtévesztő gyakorlat az árufetisizmusban, amelyet maguknak az árufetisistáknak kellene végrehajtaniuk. Csak a pénz cirkulációjára fókuszál, miközben elkerüli figyelmét a finanszírozás másik oldala: a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek, az oligarchizálódás és az állampolgárok demokratikus hatalmának csökkenése a gazdaság felett mind a hanyatló magterületeken, mind pedig a kiterjedő periférián. A gazdag OECD-országokban a társadalmi bér az 1970-es évek közepe óta állandóan csökken az ún. „kapitalista bérrel” való összehasonlításban. Így az OECD-ben, miközben a tömeges vásárlóerő relatíve csökkent, évente 7-10 trillió dollárt (az OECD GDP-jének 10%-a) bocsátanak rendelkezésre spekulációs célokra a vezető gazdaságok valódi tulajdonosai. Miközben a tőke körforgása újabb 1,5 billió munkást kapcsolt bele a „globális gyárakba”, amivel megháromszorozta a rendszerben a globális proletariátus létszámát, ez a fejlemény masszívan lenyomta a relatív béreket. 2000 után különösen Kína okolható ezért a folyamatért. A kínai munkajövedelmek a tőkével szemben következetesen romlottak, ami a globális bérszínvonalat is lenyomta.

Mint a 18. századi Egyesült Tartományokban, a bérszínvonal süllyedése nem jelentette az életkörülmények drámai romlását a magterületeken. A bérek azonban stagnáltak, a társadalom pedig bezárult, megmerevedett. Ám az olcsó hitel, ami nemritkán levonható az adóból, sokakat kompenzált, és segített fenntartani a végtelen növekedés, a „mindenki nyer”, és az ingatlanba és portfólióba fektetett személyes vagyon állandó gyarapodásának mítosztát. És, mint ahogyan a holland példánál láthattuk, a fogyasztási cikkek árának deflációja és a tömegtermelés valóban csökkentették a megélhetés költségeit. Nem valószínű azonban, hogy a középosztály ingatlanba fektetett vagyonának értékét vég nélkül meg lehet őrizni deflációval, és egyes országokban ez az érték már jelentősen csökkent (USA: 30% csökkenés 2011 közepére). Japánt is említhetem példaként. Ma már az is világossá vált, hogy a portfóliós befek-

tetések, amit Nyugaton a középosztály igen nagy csoportjai vásároltak, nem hozzák meg a várt jövedelmet (King 2010). Ráadásul az alapárucikkek mint az élelmiszer és az energia ma már drágul, ellentétben a holland 18. századi fejleményekkel. Nem csoda: a kelet-és dél-ázsiai urbanizáció, és a globális Kelet és Dél felemelkedő középosztályai igen nagy nyomást gyakorolnak a világ véges erőforrásaira. Ma már nincsenek új területei a nagygazdasági agrártermelésnek, mint a 18. és 19. században, és noha Hubbert tézisének vitatják (Reyna és Behrends 2008) nem kétséges, hogy a jövőben értékes és ritka kincs lesz az energia. Más szavakkal, az olcsó árucikkek és a kompenzációs ingatlanvagyon felfelé ívelő trendje megfordul, és csökkenti a vásárlóerőt a magterületeken. Mint a klasszikus holland példában, a társadalmi polarizáció és oligarchizálódás, ami korábban nem volt a nyilvánosság szeme előtt, ma sokkal nyíltabban és több helyen is megjelenik. Az óriási közadósság éles vitákat eredményez majd arról, hogy ki és milyen kiadást fog fedezni a jövőben.

SZUVERENITÁS ÉS ETNIKAI CSOPORTOK AZ ÚJ-RÉGI EURÓPÁBAN

Friedmanék munkája a nagy korszakok felé orientálódik. Erős oldalát jelentik a tőke áramlásának globális és transzhistorikus viszony-és kapcsolatrendszerei, a hegemon ciklusok és az identitásképzés folyamata. Ezeknél a témáknál a munka világos és előremutató. Intuitíven úgy érezzük, hogy az a finansziális szakasz, amelyben a kozmopolita ideológiákat támogató globalizált elíttek szembekerülnek a javaiktól megfosztott népi rétegekkel, akik a kozmopolita ideológiákkal kollektivistá nemzeti-etnikai mítoszokat szegeznek szembe, a mai régi világ nagy részére is helytálló. A mai Európában az elmúlt húsz évben kérelhetetlenül erősödik a nacionalizmus, olyan kulturális-osztályalapú választóvonalak mentén, amelyekről Friedmanék írnak (Berezin 2009, Gingrich és Banks 2005, Kalb és Halmai 2011, Mudde 2007, Eatwell és Mudde eds. 2009). A nacionalizmus erősödése egyidejűen zajlott azzal a folyamattal, amikor a nyugati államot és közpublikumot, ha egyenlőtlen mértékben is, de elfoglalta a pénztőke. Ennek az a következménye, hogy úgy tűnik, a demokratikus démosz valóban „etnikai csoportokra” esik szét, amelyik feltámasztja az organikus nemzet fétisének az állítólagos kulturális „betolakodókkal” szemben, legyenek azok felül vagy alul a társadalmi ranglétrán. A másik oldalon pedig megjelenik egy kozmopolita elit, amelyik elsősorban úgy mond, a „humanitással” szolidáris, miközben a nemzettudata háttérbe szorul. Ezen kulturális osztályformálódás egyik empirikus mutatója a folyamatosan csökkenő részvételi arány a választásokon, legyenek azok helyiek, országosak vagy európaiak; csak azok a pillanatok képeznek ez

alól kivételt, amikor az etno-politikus vállalkozók részvételre mozgósítják a nem-szavazókat egy olyan populista, neonacionalista választáson, ami aztán még inkább a kulturális jobboldal felé tolja el a teljes politikai spektrumot.

Mindazonáltal a GRA-nak (globális rendszerek antropológiája) empirikusabban kellene kezelnie a globális makro-folyamatok és a territoriális kimenetek változatos mintázatát és összefüggéseit. Érvelésemben ezt úgy is megtehetjük, hogy figyelmesen szemügyre vesszük az állam-tőke nexussal kapcsolatos empirikus fejleményeket az egyes nemzetállamokban, és a tőke és osztály pontosan meghatározott relációs és intézményes koncepcióival helyettesítjük a weberi tőkefogalmat és Weber kultúráközpontú osztályfogalmát. Mi történik az osztállyal és az identitással a mai pénzügyi, gazdasági és társadalmi válság közepette Európában? És mit jelent ez a folyamat a GRA kulcsfogalmai számára?

A territoriális kimeneteket a következők befolyásolják: hogyan tagolódik bele pontosan a terület a globális kapitalista osztályrendszerbe; az államépítés története, a belső viták és ellenzéki pártok, a domináns politikai-kulturális hagyomány; és az osztályformálódás, osztálytapasztalatok és osztályszövetségek pontos lokális/globális paraméterei. A hatalom az a relációs kulcskonceptió, ami közvetít a pénzügyi nyomás és a beágyazott kulturális folyamatok között. Ezt a relációs hatalmat osztálykonfigurációként operacionalizálhatjuk – a hatalom kumulatív és dinamikus egyensúlya a tőkét és a munkát összekapcsoló szereplők között, amelyet az állam és a közsféra közvetít. A friedmani kozmopolita elit versus javaiktól megfosztott „bennszülöttek” kevésbé legyen tudományos következtetés, mint inkább aktív kutatási agenda, amit specifikálni, módosítani, dinamizálni és kontextualizálni kell; vagyis egyfajta strukturált kontingencia mellett érvelek.

Emlékezzünk a kulturális diskurzusok képlékenységre: ahogyan láttuk a klasszikus holland példánál, a populista organikus kulturális esszencializmusokat át lehetett alakítani és liberalizálni, amikor azokat elsajátították a politikailag aktív középosztálybeli szövetséges csoportok, és az állam ellen fordították jogaik követelését. Az Egyesült Államokban terjedő Tea Party mozgalom azt demonstrálja, hogy történetileg libertáriánus és individualista diskurzusok lehetnek organikusak, holisztikusak és kollektivisták, amint egy mítikus szabad népről beszélnek, amelyik szembe fordul a globalizált nagytőke által elfoglalt állammal. De kozmopolita, liberális, individualista diskurzusok is radikalizálódhatnak és kollektivizálódhatnak, ha jog-orientált, népi ideológiákra van szükség, ahogyan azt láthattuk a késő 18. század forradalmaiban. Az identitáspolitikája jellegét az osztályszövetségek határozzák meg, amelyek sokszor átírják, vagy át akarják írni az állam és a nemzet sajátosságait, és kisajátítják és átformálják az államépítés történeti ideológiáit. De van egy lényegi térbeli aspektusuk: a nemzet

beillesztése a globális kapitalista rendszer egyik részébe óriási változást jelent mind történelmileg, mind pedig a jelen időben. Az, hogy az állam magállam vagy pedig (fél)periféria, nagy különbséget jelent a globális tőkével szemben. Ugyancsak különbséget jelent az osztályformálódás folyamatát, összetételét, viszonyrendszerét és diskurzusvilágát tekintve is. A nemzeti történelem a világrendszerben olyan momentum, ami végül is összekapcsolódik azzal a kérdéssel, hogy egy állam ma liberális, volt gyarmati, volt fasiszta vagy pedig posztszocialista ország.

Friedmanék értelmezési keretében különösen az alsó középosztály marad alulreprezentált. Mintha ott „lógna” valahol a globalizált kozmopolita elit és felső középosztálybeli támogatóik, valamint az elszegényedett, „bennszülött” nép között, és mindkettő gyakorolna rájuk valamilyen hatást. Az alsó középosztály és a munkásság felső rétege alkotja azt a küzdőteret, ahol a kozmopolitizmus és az etnikai nacionalizmus hegemoniáit kialakítják.

A „régi-új Európa” (Anderson 2009) nagyon különleges kontextusa a küzdelem ezen folyamatainak. Míg az Unió nem átlátható és nem demokratikus, már erősen neoliberális befolyás alatt álló felső struktúráit elfoglalják a globális és részben finanszírozott érdekek (európai csavarral), a ma még nominálisan szuverén demokratikus nemzetállamok maradnak meg az elsődleges küzdőterei a társadalmi reprodukció és újraelosztás népi politikájának. Ugyanakkor az új Európa magába foglal egy régi kapitalista magterületet, ami óriási mennyiségű tőkét exportál, és egy nagy perifériát Délen és Keleten, ami különböző összetételű tőkejavakat fogad. Az északnyugati államokat és az Uniót érett kapitalista uralkodó osztály irányítja. Ezen államoknak és uralkodó osztályaiknak sokkal több erőforrás áll rendelkezésükre ahhoz, hogy állampolgáraikkal és munkásaikkal tárgyaljanak, mint a periféria államainak és elitrétegének; nagyobb tere van a kompromisszumnak. A magállamok állampolgárai elvileg közvetlenül is tárgyalhatnak a nemzeti tőkével – noha tárgyalóerejük nem ér el az EU-ig vagy a nemzetközi szervezetekhez, és befolyásuk masszívan hanyatlik a globalizáció és finanszírozódás jelen korszakában. Ezeket az államokat valószínűleg szilárdan tartják majd befolyásuk alatt a magterületek pénzügyi szereplői. Középosztályuk egyre inkább integrálódik az utóbbiak által menedzselt globális hálózatokba (Panitch és Konings 2009), ami, úgy tűnik, gyengíti valamelyest a választóvonalat a kozmopoliták és a nép között. A perifériák azonban nem rendelkeznek saját érett kapitalista osztályokkal, és a rendelkezésükre álló erőforrások sem elegendőek. Állampolgáraik nem a tőkével alkudoznak, hanem a kormányzó elitekkel, akik a maguk részéről pedig a globális tőkével alkudoznak. Ha a tőkének nem tetszik a felajánlott alku, bármikor odébbállhat tárgyalni egy másik perifériális állammal. Ezt jelenti a „függő kapitalizmus”. Ez a helyzet képlekennyé teszi a politikát olyan országokban mint Görögország vagy Ma-

gyarország, de gyakran kevésbé hatékonyra, mint a magállamokban, például Németországban vagy Franciaországban.

Az Egyesült Tartományok klasszikus példája megmutatta, hogy a pénzügyi oligarchiától való emancipációnak igen erős volt a nemzetközi viszonyrendszere. Amint láttuk, a küzdőtér transznacionális volt, és a világrendszerben is kiterjedt hálózattal rendelkezett. A mai európai viszonyrendszer a nemzetközi beágyazottság tekintetében erősen ellentmondásos kontextust formál. Egyfelől, biztosítja a politikai harcok azonnali nemzetköziségét, mert az alapvető politikai kérdések mindig közvetlen módon érintik az EU íratlan alkotmányát és egyensúlypolitikáját. Emellett az EU politikája maga is gyakorol valamennyi szinkronizáló és uniformizáló hatást a nemzeti politikákra és küzdelmekre.

Másfelől azonban az EU-struktúra befagyasztja - látszólag nemzeti szinten - a formális szuverenitást, az elszámoltathatóságot és a demokratikus versenyt, miközben megakadályozza a pénzügyi és társadalmi politika európaizálódását. Így nemzeti keretek közé zárja a népi politikát, intézményesíti a nemzetek versenyét a globális tőke kegyeiért, és az EU-n belüli befolyásért, és ezért menthetetlenül erősíti a nemzeti identitáspolitikát. Ergo: az EU mélyen ellentmondásos mechanizmus. Szponzorálja a tőke és az elitek internacionalizálódását, ugyanakkor lokális „otthonába” zárja a globalizáció népi politikáját, ami ezért nagyon is defenzív jelleget ölt. Struktúrája folytán az EU felnagyítja azt a Friedmanék által leírt trendet, amikor a kozmopolita elittel szemben a nép egyre inkább az etnikai nacionalizmus útjára lép.

A HOLLAND-MAGYAR NACIONALISTA AVANT GÁRDISTÁK

Vegyünk két nagyon különböző és mégis hasonló esetet: Magyarországot és Hollandiát (ez csak nagyon felszínes bemutatás lehet a terjedelmi korlátok okán; a komoly etnográfiai kutatásokat számos európai szintéren lásd: Kalb és Halmai eds. 2011). Hollandia a kapitalista mag történelmi magja, a liberális kozmopolitizmus szülőhazája, és az 1980-as évek óta a tőke finanszírozásának és internacionalizálásának modell-állama. Magyarország a kelet-közép-európai periférián helyezkedik el, történelmi generátora a liberális, organikus és fasiszta nacionalizmusoknak éppúgy, mint szocializmusoknak, és a mai posztoszocialista időszakban messze a legtöbb egy főre eső külföldi tőke fogadóországa az EU-ban (a GDP-hez viszonyítva). A két nagyon különböző ország azonban a mai helyzetben igen hasonló neonacionalista/etnikai nacionalista politikai hegemoniákat produkált. A nagy különbségek ellenére azt mondhatjuk, hogy ez a két ország a 21. századi európai neonacionalista avant gárdisták „úttörője”.

Magyarország sokáig a posztkommunista átmenet mintagyereke volt. Egy olyan kapitalista átmenet során, amelyet az egykori szocialisták irányítottak, sokkal gyorsabban zajlott le a privatizáció, mint más kelet-közép-európai országban, és magasan nagyobb volt a külföldi tőke részaránya a folyamatban. Az európai ipari magterületekhez való közelség, a jó technológiai alapok és a szakképzett és olcsó munkásság (2008-ban 400 eurós átlagbér) komoly exportsikereket hozott az országnak. 1995 és 2005 között a kelet-közép-európai országok többé-kevésbé hasonlóan vonzó célpontot jelentettek a nyugati tőkének, mint Kelet-Ázsia. A külföldi tőke nagy részét vagy új gyárakba vagy pedig a pénzügyi és telekommunikációs szektorba fektették be. Ezek az új gyárak gondoskodtak arról, hogy a keleti perifériák jóval nagyobb exportbevételeket hozzanak a magállamoknak, mint az EU mediterrán perifériájának turistaipara. Azonban a külföldi vállalatoknak adott adókedvezmények és a nyugati beszállítók alkalmazása miatt ez az új ipari bázis nem tudta megfelelően kompenzálni a szocialista ipar összeomlását. Az 1990-es évek elején több mint 1,5 millió állás szűnt meg Magyarországon (egy tízmilliós országban). Az aktív munkások száma jóval a nyugat-európai átlagok alá zuhant, és azóta sem tudta elérni a nyugati átlagokat. A befektetések az ország nyugati részén és a fővárosban koncentráálódtak, és nem segítettek megakadályozni a keleti és déli régiók (további) leszakadását. A keleti részeken koncentráló roma lakosság elvesztette munkahelyét, és tartósan munkanélküli és súlyosan diszkriminált népcsoporttá vált, akik szociális és állami segélyekből, informális jövedelmekből és etnikai hálózatokból kénytelenek megélni. A kordkedvezményes nyugdíjak valamelyest mérsékeltek a szocialista ipar összeomlásának következményeit, de súlyosan megterhelték az állami büdzsét, egy olyan államét, ami már az átmenet elején is az egykori keleti blokk leginkább eladósodott országa volt (Magyarország 1982 óta tagja az IMF-nek).

Magyarországon 1995-ben vezették be az első komoly megszorító csomagot az IMF követelésére. Azóta az olyan társadalmi juttatások mint a lakás- és energiaár-támogatás vagy a családi segélyek, kedvezmények folyamatosan a „reformok” kedvelt célpontjai. A kis informális és kényszervállalkozások tömege (amelyek közül sok igen ingtag helyzetű) létrehozott egy egyoldalú adórendszert, ahol valójában csak az állami alkalmazottak fizetnek adót, illetve a transznacionális tőke fizetett (magas) adókat. A kelet-közép-európai országok lehettek ugyan kedvelt célállomásai a globalizált tőkének, de a „siker átmenet” valódi tapasztalata sok lakos számára a teljes elszegényedést vagy a tartósan alacsony életszínvonalat jelentette és nem pedig a remélt felfelé való mobilitást (Kalb 2009). 2005-re a társadalomtörténész Bartha Eszter kutatásában a győri alsó középosztály/szakképzett munkásság sok tagja panaszkodott arról, hogy becsületes munkával egyre nehezebb lakást, autót

vásárolni, a gyerekekről gondoskodni és általában a tisztességes megélhetést biztosítani, mint a szocializmus idején (Bartha 2010).

Ami ezt a tapasztalatot még nehezebbé tette, az az volt, hogy a privatizációt és az állami neoliberális politikát olyan politikus és vállalkozó elit menedzselte, amelyiknek gyakran volt szocialista háttére, és most blairista szociáldemokratává avanszált (otthon posztkommunistaként váltak ismertté). Ennek két következménye volt a helyi politikára. Először, mint ahogy más kelet-közép-európai országból is hiányzott egy olyan baloldal, amelyik nyilvánosan is felvállalta volna a neoliberális politika bírálatát és a javaiktól megfosztott emberek sérelmeit, mivel minden „progresszív erő” egy szűk politikai centrum köré koncentrálnak, ami a politikai liberalizmust gazdasági neoliberalizmussal vegyítette. Ez magába foglalta az egykori ellenzék „antipolitikus” értelmiségi közszereplőit, akik tömegesen fordultak vagy a neoliberalizmus vagy pedig a konzervatív jobboldal felé (Tamás 1999). Így alig-alig kaptak nyilvánosságot a neoliberalizmus ellenzői, míg a média gyakran nevezte civil társadalom-ellenesnek a tiltakozásokat és az „átmenet veszteseit” tette felelőssé sorsukért (Buchowski 2006, Kalb 2009a, 2009b).

Másodszor, a posztszocialista átmenet azon mítoszai szellemében, amelyek a keleti periféria elmaradottságáért a szocializmust és nem pedig az azt megelőző feudalizmust teszik felelőssé, a felhalmozódott privát frusztrációk egyre inkább a posztkommunistákra irányultak, akiket azzal vádoltak, mint más kelet-közép-európai országokban is, hogy kifosztják az országot és „alkapitalizmust” építenek, ami csak akkor lesz hasonló a „valódi kapitalizmus-hoz”, ha a posztkommunistákat eltávolítják a hatalomból (Ost 2005, Kalb 2009a, 2009b, Bartha 2011, Halmai 2011).

Az 1990-es évek végén Csurka kapott némi támogatást vidékről ezzel a retorikával (lásd Bartha 2011), de csak 2002-től történt komolyabb változás, amikor a Fidesz konzervatívjai, miután nem tudtak választást nyerni a német CDU-hoz hasonló polgárközpontú választási programmal, elkezdtek figyelembe venni a populáris frusztrációt (Halmai 2011). Választási szempontból be kellett törniük az 1960-as és 1970-es években felépült panelházak választóköreibe, amelyek lakosai hálások voltak a szocialistáknak a lakásukért – amiket az 1990-es években gyakorlatilag fillérekért megkaptak – és a nyugdíjukért. A Fidesz egyre nyíltabb nacionalista retorikára váltott át, és gondoskodó és versenyképes nemzetet kínált az „átmenet veszteséinek”, mint az általuk érzékelt transznacionális lojalitások és a posztszocialista korrupció ellenszerét. Neonacionalizmusa azonban egyre inkább hagyományosan baloldali témákat artikulált, mint a kórházak privatizálásának ellenzése, a társadalmi juttatások megnyirbálása elleni tiltakozás vagy a korrupt privatizációs ügyek leleplezése, amelyek visszhangra találtak a szélesebb publikum körében. A jobboldali mobilizáció a „nemzet kirablása” ellen hónapokon

át tartó tüntetéssorozatot eredményezett a posztszocialisták ellen a parlament előtt 2006 őszén, miután a miniszterelnök elismerte, hogy a választások előtt nem mondott igazat Magyarország pénzügyi helyzetéről. A nagy demonstrációk ellenére a kormány az IMF és az ECB (Európai Központi Bank) felszólítására újabb megszorító csomagot léptetett életbe. A Fidesz radikális szárnyán létrejött egy szélsőségesebb politikai formáció, a Jobbik. Részben hasonló szimpatizánstáborral és hasonlóan neonacionalista retorikával a Jobbik a Fidesznél is radikálisabban hangoztatta „a nép szükségleteit” – munkahelyeket, nemzeti foglalkoztatási programot, a romák kényszeriskoláztatását, a pénzőke elleni védelmet, biztonságot – illetve támadta a „nép ellenségeit”: a bűnöző romákat és a kozmopolita eliteket, akik megrontják a nemzetet. Ráadásul a Jobbik szoros kapcsolatokat ápolt a Magyar Gárda nevű paramilitáris alakulattal, ami megfélemlítő felvonulásokat szervezett a romák lakta falvakban, és Budapesten is tartott rendezvényeket. Az 1930-as évek fasiszta zászlói megjelentek a mai Budapest utcáin, és sok bosszúszomjas blogot is lehet olvasni az interneten. Úgy tűnik, mintha az ország valamifajta „tisztítóháborút” vívna Kun Béla, Rákosi és Kádár szellemével, akik most úgy jelennek meg, mintha közeli szövetségben álltak volna a nemzetközi erőkkal, és kisdéd érdekeikért kiárusították volna nekik a nemzetet. A 2010-es választásokon igen sok nem-szavazót sikerült mobilizálni (75% szemben a szokásos 55%-kal). A Jobbik 17%-ot szerzett, miközben a Fidesz óriási többséget kapott (az országgyűlési helyek 70%-át szerezte meg) és messze nagyobb támogatással tudott jobboldali populista kormányt alakítani, mint más európai országok jobboldali pártjai. Így tehát Magyarországon alakult ki a neonacionalista jobboldal erős hegemon blokkja a 21. századi Európában.

A pénzügyi válság eszkaláló szerepet játszott a neonacionalista kimenetelben. Magyarország EU-csatlakozásának kontextusában az európai bankok igen nagy eurós hiteleket adtak a magyar lakásvásárlóknak 2002 és 2008 között. Ez valamennyire kompenzálta őket a transznacionális munkaadókkal szembeni gyenge alkupozíciókért és a stagnáló átlagbérekért. Sőt, felruházta őket a fogyasztói jólét és fogyasztói lehetőségek egyfajta illúziójával – hiszen gyakorlatilag szinte az összes posztszocialista lakást meg tudták vásárolni a korábbi bérlők. És valóban, a nagy összegű eurókölcsonk a gyakorlatban is megerősítették a sikeres átmenet és a Nyugathoz való felzárkózás népszerű köznarratíváit; az euróalapú kölcsön volt a napsugár a posztszocialista horizonton. A globális pénzügyi válság tönkretette a fogyasztói hitelpártot: a Magyarországon aktív osztrák bankok, miután komoly veszteségeket könyvelhettek el a globális pénzpiacon, és emellett szembesültek a likviditás súlyos apadásával 2008 végén és 2009 elején, nem voltak abban a helyzetben, hogy tovább görgessék a lokális privát adósságokat. A hitel váratlan apadása számtalan adóst fenyegetett fizetéseképtelenséggel Magyarországon és más

kelet-közép-európai országokban. Ez a kockázat, amit felnagyított a globális spekuláció, azonnal leértékelt a forintot, ami tovább erősítette azokat a féllelmeket, hogy a helyi adósok nem tudják visszafizetni kemény valuta-alapú kölcsöneiket.

Az osztrák pénzügyi szakemberek elintézték egy 25 billiós kölcsönt Magyarországnak az IMF-en és az ECB-n keresztül, mintegy ütközőként a nemzetközi bankok és a forint között. Ez új struktúra volt: a magyar államnak szerény adóssága volt más EU-országokhoz képest, és nem volt szüksége ekkora IMF-hitelre az ország finanszírozásához. Azért kellett ezt a kölcsönt felvennie, mert a nemzetközi piacokról eltűnt a hitel, és féltek a magyar adósok fizetéseképtelenségétől. A magyar államnak kellett átvállalnia az osztrák bankok kockázatát. A kölcsönnek azonban olyan neoliberais strukturális feltételei voltak, amelyekért az IMF-et már régóta kritizálták, mint például a kórházak privatizálása, a vízidíj bevezetése, a jóléti kiadások lefaragása, a közsféra fizetéseinek és a nyugdíjnak a csökkentése, stb. – amit a szervezet vezetője, a francia szocialista Strauss Kahn nyilvánosan cáfolt. A posztoszocialista kormányt övező mély bizalmatlanság légkörében számoltan „városi legenda” övezte ezt a hitelfelvételt. A jobboldal egyes szószólói azt sugalmazták, hogy a megszorító intézkedéseket maga a magyar kormány javasolta az IMF-nek, hogy még több szenvedést okozzon a nemzetnek.

Amikor az új populista jobboldali kormány hivatalba lépett 2010 késő tavaszán, rögtön hozzálátott mind a „bűnrészességgel” gyanúsított minisztériumi pénzügyi szakemberek, mind pedig az osztrák bankok megbüntetéséhez, megbosszulva a magyar nemzet újabb „elárulását”. A Magyar Nemzeti bank elnökének, egy posztoszocialista technokratának, aki nemzetközi céget működtetett Cipruson, 25,000 dollárról 8,000-re csökkentették a havi fizetését. Az ECB és az IMF nem habozott felhívni a magyar kormány figyelmét arra, hogy a magyar politikusok nem fenyegethetik a „nemzeti bank függetlenségét”, de a beavatkozás nem meglepő módon sikertelen maradt. Ezután a Fidesz pénzügyminisztere azzal fenyegetőzött, hogy Magyarország Argentínához hasonlóan leírhatja nemzetközi adósságait, ami a görög válság kontextusában komoly riadalmat okozott a nemzetközi pénzemberek körében. Amikor ez a képtelen fenyegetés lekerült az asztalról, a kormány kivetett egy relatíve magas egyszeri adót a bankszektorra, ami magasabb volt, mint bármely más országban, ahol megpróbálták a bankokkal is megfizettetni a pénzügyi válság okozta veszteségeket (kivétel volt Belgium FT 12-1-2011). A Fidesz kijelentette, hogy a beszedett adóból egy nemzeti alapot kíván létrehozni, hogy megakadályozza a nem fizető adósok ingatlanának elárverezését úgy, hogy megveszik a kölcsönöket a nemzetközi bankoktól. Emellett a kormány megtagadta az IMF kölcsön második részletének felvételét, és elzárkózott a további tárgyalásoktól az IMF képviselőivel.

Az ECB szakemberei erre kijelentették, hogy a nemrég létrehozott magán-nyugdíjpénztár-vagyon, amit a Világbank erősen szorgalmazott, és amit nemzetközi bankok menedzseltek, nem számít bele a nemzeti megtakarításokba. Következésképpen a strukturális államhiány jelentősen emelkedett, és a kormányt az EU arra akarta rászorítani, hogy csökkentse az állami kiadásokat. Válaszlépésként a Fidesz egy merész húzással rátette a kezét a magán-nyugdíjpénztárakra, és így vitte le a deficitet, megelőzve a megszorítások újabb hullámát. Az őszi önkormányzati választásokon a Fideszt újfent megjutalmazta a hálás nemzet, és tovább növelhette erejét. Ezt a hatalmat arra használta, hogy lebontsa a fékek és egyensúlyok rendszerének számos elemét, beleértve az Alkotmánybíróság jogkörének megnyirbálását. És egy médiabiztossal is megfenyegette a liberális médiát, amelyik gyakran azonosította a magyar jobboldalt a fasizmussal. Hogy megszabályozzák az „arcátlan” médiát, a Fidesz-pártkatonák közül kikerülő biztos felügyelné a sajtó „méltóságát” és „tényszerű korrektségét” (Lásd Kornai, *Népszabadság*, 9-1-2011). A médiaszabadság korlátozását az EU szintén szóvá tette a magyar kormánynak. Ezenközben sokasodtak a magyar „önvédelmi szervezetek”, amiket hivatalosan nemegyszer „kulturális örökségvédő” egyuletként regisztráltak.

Összefoglalva, Magyarországon a neoliberálisizmussal, transznacionalizmus-sal és a tőke finanszírozásával jellemzett posztoszocialista átmenet megteremtette a maga populista, neonacionalista ellenpólusát, még akkor is, ha ez az ország a tőkekihelyezés egyik vonzó célpontja volt. Friedmanék tézise beigazolódott, de úgy látszik, hogy rossz példán.

A másik oldalon Hollandiából kifelé áramlott a tőke. Pénzügyi szektora az egyik legnagyobb és leginkább transznacionális Európában, ami a holland GDP-nél több mint négyszer nagyobb pénzmennyiség és költség menedzseléséért felel. Nyugdíj és biztosítási alapjai az európai játékosok legnagyobbjai közé tartoznak. A közös alapok is jelentősen növekedtek az 1990-es és 2000-es években. A holland ingatlanok értéke 1990 és 2005 között 250%-kal emelkedett, amit a kormány nagylelkű adópolitikája is igen nagy mértékben szponzorált: a jelzálogok kamatját teljes egészében le lehetett írni az adóból. Igaz, a holland ipar az 1980-as években visszaesett, de később a gazdaságnak sikerült technikailag megújulnia, és létrejött egy kisebb, de nyereséges, nemzetközileg orientált high-tech részszektor, ahol a fizetéseket csak igen szerény mértékben csökkentették (Visser és Hemerijck 1997). Ez olyan exporttöbbletet produkált, ami (egy főre számolva) lehagyta Németországot és Kínát is, és létrehozta Európa legpozitívabb kereskedelmi mérlegét, amivel Hollandia lett az egész Unió legfőbb „fizetőembere”. Az európai sikert egy erős, csaknem foucauldi/benthami jóléti állam egészíti ki. A társadalmi juttatások biztonságát azonban a kedvezményezettek felett gyakorolt nagyobb

ellenőrzés ellensúlyozza. A 2000-es években a holland munkanélküliség a legalacsonyabbak között volt az EU-ban (noha ennek fontos aspektusa a részmunkaidős foglalkoztatás), és a foglalkoztatottság elérte az USA szintjét. A közmegegyezés szerint tehát Hollandia volt a globalizációs kor egyik legsikeresebb országa, amit kiemelkedően jól menedzselték.

A politikai kép meglepő módon mást mutat. Attól a pillanattól kezdve, amikor az 1980-as évek végén a középbal párti kormány megpróbálta a jóléti állam kiadásait a restrukturálódó gazdasághoz igazítani, Hollandia egyre képlékenyebbé vált politikailag. A kormány csökkentette a rokkantnyugdíjak számát – a jóléti államközpontú gazdasági átalakítás következményeképpen 1990-ben már 1 millióan, a lakosság 7%-a részesült ilyen juttatásban, mert a feleslegessé vált munkaerőt átirányították a társadalmi juttatások rendszerébe. A rokkantnyugdíjak megnyirbálásának azonban megvolt a politikai ára: egyik első következménye lett a szociáldemokrata szavazók masszív és tartós távol maradása az urnáktól, valamint a szavazók általános számának súlyos visszaesése (egyébként is csökkenő érdeklődés mellett). Hosszú távon pedig megjelent és általános körben is elterjedt a „kulturabeszéd”, amit az újságírók, a jóléti bürokrata, a politikusok, a biztonsági emberek és a kutatóintézetek is felkaptak és tovább népszerűsítettek.

Az első retorikai támadást a miniszterelnök intézte a rokkantnyugdíjasok ellen, amikor egy televíziós műsorban kijelentette, hogy „Hollandia beteg”, és azzal vádolta a gazdaság átalakításának áldozatait, hogy a felajánlott juttatásokért cserébe tiltakozás nélkül otthagyják állásukat. Egy masszív bürokratikus operáció során a többnyire idősebb embereket, akiket az állam beszélt rá arra, hogy vonuljanak ki a munkaerőpiacról, most azzal a „gyógyterápiával” biztatták, hogy térjenek vissza a munkaerőpiacra, pontosan abban a pillanatban, amikor az állások száma is gyarapodott. Ettől kezdve a jóléti rendszer és más közintézmények foltozgatása vagy átszabása lett minden politikai reform kulcseleme, legyen kormányon akár a középbal, akár a középjobb. A program logikája az volt, hogy csökkenteni kell a kiadásokat, de meg kell menteni a jóléti és közintézményeket úgy, hogy közben növelni kell a foglalkoztatottságot, és modernizálni kell a gazdaságot.

A globális piacon elért hatékonyságnak azonban megvolt a társadalmi ára: 2005-re a rokkantnyugdíjasok száma ismét meghaladta az 1 milliót. Egyre több lett köztük a „szellemileg fogyatékos” fiatal. Ezeknek a fiataloknak a tanulási problémáin nem sokat segített egy alacsony költségű, centralizált és szuperhatékony oktatási gépezet, ami annak ellenére – vagy éppen azért – mert retorikájának középpontjába állította az új „tudásipart”, a hatékonyságot kizárólag a kiadásokban és a rendszer által kibocsátott diplomák számában mérte. Ez csak egyik forrása volt a növekvő társadalmi elégedetlenségnek.

Még nyilvánvalóbban egyenlőtlenül és hierarchikusan oszlottak meg az erőforrások nemcsak a piaci szektorban, hanem a közsférában és a tágabb társadalomban is: ez volt a menedzseri bombaüzlet másik oldala. Nagyon sok holland vásárolt magának külföldön második otthon (a 2003-ig le lehetett vonni a hitelkamatokat az adóból), virágzott az antik autópiac, a tengerpartokat ellepték a holland üdülők, a módosak pedig jachtokkal járhatták a tengereket. A Gini-mutató egyre kúszott felfelé, és még csak nem is mutatta az ingatlan-és pénzpiacokon felhalmozódott nyereséget, mert az általában nem adózott és nem volt bejelentve (Wilterdink 1993, 2000). Az átlagbéreket viszont rövid pórázon tartották, megőrzendő a versenyképességet; valójában az összes OECD ország közül Hollandiában volt a legnagyobb a reálbérek és a lakhatási költségek eltérése. A fiatalok és az alsó középosztályok kiszorultak a városokból, ami új lendületet adott a szuburbanizációnak, miközben a belvárosokat átalakították a professzionális-menedzseri osztályok és (kulturális) fogyasztásuk igényeinek megfelelően. A szociológusok az 1990-es évek közepén fedezték fel újra a szegénységet, és közel 1 millió embert tekintettek szegénynek. De ez nem hatotta meg a politikai osztályt, és a közvélemény sem nagyon reagált. A szakszervezetek beszéltek ugyan a problémáról, de nem mutattak erőt.

A harmadikutas szociáldemokrácia nem volt más, mint kompromisszum a régi munkáspártok jóléti menedzserei és a tőke és a jobboldal megkövetelte neoliberális gazdaságpolitika között, és Hollandiában találták fel, jóval azelőtt, hogy Blair és Giddens bevezették volna a fogalmat brit használatra, amit aztán exportáltak az Egyesült Államokba. A jóléti államot átfogóan újraértelmezték és újraszabták; az emberek „foglalkoztatásának” eszköze lett, azzal a céllal, hogy visszavehesse őket a rugalmas munkaerőpiacokra. A közszolgáltatásokból piac vezérelte vállalkozások lettek, ahol állandóan ellenőrizték a végeredményeket és az adófizetők pénze elköltségének hatékonyságát olyan szigorúan, amire a Harvard Business School is büszke lehetne (Simon Head 2011). Az 1990-es években Hollandiában a harmadikutas szociáldemokraták a történelemben első ízben keresték a szövetséget a VVD párt (Néppárt a Szabadságért és Demokráciáért) neoliberálisával. Ez egy „kulturálisan konzervatív” klub volt, amelynek igen erős lobbistái voltak a holland munkaadók szervezetei, és emellett személyes szálak fűzték őket a biztonsági szolgálatokhoz. A biztonsági szerveknek komoly befolyásuk volt a politikai diskurzusra egy olyan országban, ami masszívan elmozdult a jogoktól a kötelességek és általában a biztonságpolitika szigorítása felé.

Az 1980 és 1990 közötti válságos évtized a bevándorlókat is súlyosan érintette. Jobban sújtotta őket a munkanélküliség és az erősödő verseny az állásokért, mint a „bennszülött” hollandokat. A helyeket az is felbőszítette, hogy a bevándorló férfiak feleségüket és gyerekeiket is áthozták Eu-

rópába a családegyesítés nevében. Az 1990-es években a térbeli polarizáció a dzsentrifikálódó belső és külső urbánus terek és a régi munkásnegyedek között éles szegregációhoz vezetett. A szegényebb családok között egyre több volt a bevándorló, akik a lerobbant városnegyedekbe koncentráálódtak. A munkanélküli bevándorló fiatalokat és azokat a gyerekeket, akik kimaradtak az iskolából egyre inkább „társadalmi problémának” és „biztonsági kockázatnak” bélyegezték. A politikai diskurzusok ezen összességét nevezem „kultúrabeszédnek”. Megszilárdította és kifejezte a szövetséget a neo-liberálisok és a munkások között, és „kulturális problémává” degradálta a bevándorló fiatalokat. Paul Scheffer esszéje a multikulturális drámáról, amit a befolyásos NRC *Handelsblad* publikált 1999-ben, és a parlamentben is volt vita róla, már jelezte, hogy hegemonná vált a kulturális diskurzus (Ghorashi 2003, 2010). A szerző egyebek mellett azt fejtegette, hogy a multikulturalizmus megrekedt a puha illúzióknál, és a bevándorlók gazdasági problémáiról Hollandiában eltérő kulturális háttérük tehet. A társadalompolitika olyan hívószavait, mint befogadás és integráció gyorsan felváltotta az asszimiláció türelmetlen követelése. A 2001. szeptember 11-ét követő világpolitikai események, a „terror elleni háború”, amelyben Hollandia a leghívebb európai támogatója volt az amerikai imperialista érdekeknek, tovább növelte a „kultúrabeszéd” népszerűségét. A hollandok valóságos kulturális háborúban érezhették magukat: a holland liberalizmus egy pillanatra visszatért 17. századi háborús gyökereihez, miközben „hadat viselt” a muszlim zelóták, a nők elnyomói és a homofóbok ellen mind az anyaországban, mind pedig az egész világban, akár a Hindukus magaslataiban is. És, mint a futballban, mindenáron nyerni akart.

Pim Fortuin volt az, aki először felfedezte Hollandiában a „kultúrabeszéd” potenciális választói mozgósító erejét. A xenofób kártya kijátszásával mobilizálni tudta a legnagyobb potenciális szavazóréteget az országban: a nem-szavazókat. Ha nem lőtték volna le, megszerezte volna a győzelmet. Másodosztályú közértelmiségiek léptek a helyére: Hirsi Ali és Van Gogh egy mediatizált anti-izlamista spektakulumot prezentáltak, míg nem az utóbbit meggyilkolta egy tökéletesen integrált fiatal muszlim, az előbbi pedig biztonsági őrizet mellett az Egyesült Államokba menekült (lásd még Buruma 2006, Ghorashi 2003). A szociális tárca új VVD-miniszterasszonya, aki korábban egy vidéki börtön igazgatója volt, saját politikai mozgalmat indított („Büszke vagyok Hollandiára”). A kulturális háború ezen kontextusában az NRC címlapon hozhatta, hogy a szexuális erőszakot a kulturális háttér magyarázza – úgymond, tudományosan bizonyítva. És a kormányzati kutatóközpont, amely az orwelli ízü „Társadalmi és Kulturális Terviroda” (SCPB) nevet viseli, azzal örvendeztette meg megbízóit, hogy kidolgozott egy tudományos „modernitás-indexet”, ami szisztematikusan tagadja, hogy a musz-

lim bevándorlók „egykorúak” (Fabian 1983) lennének az autochton hollandokkal, akik természetesen a modern individualizmus eszményképei voltak. A kultúrabeszéd azonban nemcsak a xenofóbiának adott újabb lökést. A türelmetlenség és a frusztráció magukról a hollandokról is szólt, akiket mintha a „bennszülött” hollandok is egyre inkább zavarnának. Egyre jobban terjed a zéró-tolerancia, és az ellenséges hangulatot tovább tüzezi az egyre gyűlölködőbb, eszeveszettebb és kifejezetten ostoba blogok elszaporodása. Ennek „ellenszereként” a holland iskolák és szülők egyre gyakrabban fedeznek fel „szuperintelligens” holland gyerekeket, akiket persze elhanyagoltak a bürokratikus intézmények és az iskolák, viszont feltétlenül megérdemlik a hivatalos támogatást.

Fortuin és Van Gogh meggyilkolása óta az okos holland szavazók behúzták a féket, és a kereszténydemokrata Jan Peter Balkenendét támogatták, aki Harry Potter-szerű külsejével nem igazán kelti egy „született” politikus benyomását. A kultúrabeszéd azonban továbbra is virágzik, sőt intézményesül. Geert Wilders újakezdte Fortuin támadásait a muszlimok ellen, és 2005-ben a VVD-ből kilépve megalapította saját pártját, a PVV-t (Szabadság Párt). Ugyanazt a fehér, munkás, nem-szavazó réteget célozta meg az ország dezindusztrializált, szuburbanizált területein, Limburgban, Helmondban, Nyugat-Brabantban, Rotterdam körül, Hágában és Almerében, mint elődje. Állandó őrizet mellett és gyakran váltogatva lakhelyeit Wilders olyan követelésekkel borzolja a közvéleményt, mint például a „turbán és csador szemétadó” (a szennyező fizet: az egész parlament kacag), a Korán betiltása, erőszakos repatriálás, és az amerikai-izraeli konzervatívok által szponzorált iszlámmellenes fasiszta narratíva más elemeinek átvétele.

2010-ben, amikor a Fidesz és a Jobbik lett a magyar országgyűlési választások nagy nyertese, Wilders arathatta le azt a kétes dicsőséget, hogy ő lett az egyik legnagyobb nyertese annak a választásnak, ami 1945 óta a legszélsőségesebb jobboldali kimenetet produkálta (pártja több mint 15%-ot szerzett). A VVD mindig is a magáévá tette a kultúrabeszédet, a neoliberális nacionalizmust, a bevándorlás-ellenes politikát, és erősen lobbizott a biztonságpolitika szigorításáért. De most, amikor Wilders kisajátította ezeket a jelszavakat, a VVD igen ügyesen arra a témára fókuszált, ami fennállása óta először tette nagy középosztálybeli párttá: az ingatlantulajdonosok biztonságára és pénzügyi védelmére. A VVD ingatlantulajdonosai és Wilders neonacionalistái együttesen egy potenciálisan erős történelmi blokkot alkottak: a finanszírozódás és neoliberalizmus kedvezményezettjei és kárvalottjai egy közös „népfrontba” tömörültek az 1970-es évek multikulturális diskurzusát és jogait hangoztató vezető elittel szemben.

Miután a pénzügyi válság költségeit sikeresen áthárították a közsférára, új szakaszba lépett a jóléti állam körül folyó harc. A holland spektrumár-

tok mindenhol megszorításokat szorgalmaztak. A politikusok és technokraták Észak-Nyugat Európa leghosszabb listájával álltak elő arról, hogy hol kell megnyirbálni az állam kiadásait, ha az ország sikeresen akar versenyezni a globális tőke kegyeiért (és megverni más európai országokat a kamatláb frontján). A Holland Nemzeti Bank technokratái azonban évek óta az ingatlanlufi ellenőrzött deflációját sürgették, és égető politikai szükségszerűségnek állították be az adókedvezmények fokozatos csökkentését. A javaslatok mögé álltak a szociáldemokraták és a kereszténydemokraták egy része, akik lehetőséget láttak arra, hogy ha más irányba terelik a megszorításokat, akkor nem kell hozzányúlniuk a jóléti szolgáltatásokhoz, amiket együtt teremtettek meg. Mivel azonban a jóléti politika folytatását támogatták szemben az ingatlantulajdonosokkal, vereséget szenvedtek a választásokon. A holland szavazók meghatározó része ragaszkodott inflálódott ingatlanvagyonuk állami védelméhez és a biztonsághoz, és ennek fejében hajlandó volt elfogadni az oktatási, a kulturális és a jóléti kiadások masszív lefaragását és a xenofób érzelmek (további) felkorbácsolását a holland társadalomban. Emellett leszavazták az „európai társadalmi transzfereket” a „rosszul irányított és tékozló periferiára”.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ma két avant-gárdista nemzet van Európában, ahol megfigyelhetjük a friedmani dupla polarizáció folyamatait: Magyarország és Hollandia. A GRA értelmében Magyarország nem számítana ilyen esetnek, mivel a tőkekihelyezés egyik célpontja, de anticipálja a holland esetet. A holland etno-nacionalizmus azonban nem a saját transznacionális pénzügyi elitjét tekinti az egyik fő fenyegetésnek, ahogyan a GRA sugallja. A mai holland nacionalizmus, ami a Nyugat egyik leginkább finanszírozott államában született újjá, egészen pontosan vidékről hódította meg a holland állam urbánus és kozmopolita szívét, úgy tekint önmagára, mint ami megérdemelt harcot vív a baloldal multikulturális, urbánus elitje ellen, amelynek bevándoroltjait asszimilációval és deportálással fenyegeti, de – ezt mi tesszük hozzá – eszébe sincs harcolni a tőke és a „járulékos” társadalmi egyenlőtlenségek, oligarchák és a neoliberális menedzserizmus ellen. A szélsőjobb inkább a holland *tőkéért* harcol: síkra száll azért, hogy állami pénzen mentsék meg a bankokat, és szó sincs bankadóról. Vitathatatlan tény marad, hogy a pénz elfoglalta az államot. Beérlik azzal, hogy propagandájukban masszívan ostromozzák azt urbánus kulturális elitet, amelyik az évek folyamán megengedte a neoliberális jogfosztásokat, miközben magát a tőkét és a tőkeviszonyokat nem éri támadás. Az urbánus kulturális elit kritikája helyettesíti a valódi rendszerkritikát. A magyar neo-

nacionalizmus, ami hasonlóan vidékről vette be a fővárost, szintén ellenségesen tekint a liberális és posztszocialista urbánus kulturális elitre, amelyik, úgy mond bűnrészes a „nemzet” kifosztásában. De a holland esettől eltérően a magyar neonacionalizmus keményen támadja a nemzetközi tőkét és az európai pénzügyi érdekeket, melyek képviselőire úgy tekint, mint a valódi, és persze egymással szövetséges gazemberekre. A liberális individualizmust, a történeti holland örökséget a holland neonacionalizmus holland organikus identitásként értelmezi újra, amelyet „ideálisan” minden más nemzettől megtagad, beleértve számos európai szomszédját, míg a magyar neonacionalizmus a nemzet történeti, organikus koncepcióival operál, hogy munkahelyeket és jólétet ígérjen a „nemzetnek”, és kemény büntetést helyezzen kilátásba a nemzetközi pénzügyi „ragadozók” és a „cigánybűnözők” számára. Ahogyan tanulmányomban hangsúlyoztam, ezen paradoxonok kimeneteleket a lokális/globális osztályformálódás folyamatai magyarázzák, valamint az állam-pénz nexus körüli harcok, amiket a GRA vagy nem anticipál, vagy pedig gyengén artikulál.

Végezetül, úgy tűnik, hogy az európai arénában csak akkor várhatunk egy új, progresszív, individualista és modernista programot, ami eltér a mai perverz holland neonacionalista változattól, ha Európa fragmentált, technokrata térből maga is politikai térré alakul. És valóban, ha maradnak az önmagukba zárt, kis vagy közép nagyságú nemzetállamok, amelyeket csak a saját problémáik és lokális igazságaik érdekelnek, és könnyű és készséges játékszerei a transznacionális tőke „oszd meg és uralkodj” elvének, akkor nagyon kicsi az esélye annak, hogy új, progresszív és befogadó projektek is elindulnak a defenzív, regresszív és gyakran nyilvánvalóan nárcisztikus etnonacionalista változatok helyett. Ha mindez nem változik, akkor a régi-új Európáról általában is elmondható, hogy termékeny talaja lesz a hiábavalóságok máglyájára vonatkozó friedmani jóslatoknak.

(Fordította: Bartha Eszter)

Megjelent: *Eszmélet*, 95. sz.

IRODALOM:

- Anderson, Perry. 2009. *The New Old Europe*. London: Verso
- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arrighi, Giovanni. 1996. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Time*. London: Verso.
- Arrighi, Giovanni. 2000. "Globalization, State Sovereignty, and the Endless Accumulation of Capital." In Don Kalb et. al. *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In*. Lanham: Rowman and Littlefield, pp. 125-150
- Asad 2004 Asad, Talal. 2004. 'Where are the Margins of the State?' In V. Das and D. Poole (eds.), pp. 279-288. Das, Veena and Deborah Poole (eds.). 2004. *Anthropology in the Margins of the State*. Oxford: James Curry.
- AUGAR, Philip. 2005. *The Greed Merchants: How the Investments Banks Played the Free Market Game*. New York: Portfolio.
- Bartha, Eszter. 2010. "Because it can't make me Happy that Audi is Prospering: Working Class Nationalism in Hungary after 1989". In Don Kalb and Gabor Halmai (eds.). *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Oxford and New York: Berghahn Books, pp. 156-93
- Bayart, Jean Francois 2009. *The State in Africa: The Politics of the Belly*. London: Polity Press
- Berezin, Mabel. 2009. *Illiberal Politics in Neoliberal Times: Culture, Security and Populism in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bosswell, Terry; Christopher Chase-Dunn. 2000. *The Spiral of Capitalism and Socialism: Toward Global Democracy*. Lynne Rienner
- Brenner, Robert. 1993. *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London Overseas Traders, 1550-1653*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert. 1987. "The Agrarian Roots of European Capitalism". In Aston, T.S.; C.H.E. Philpin (eds.), *The Brenner Debate*. Cambridge: Cambridge University Press, pp 213-328
- Brewer, John. 1988. *The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783*. Boston MA: Harvard University Press
- Buchowski, Michal. 2006. "The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother." *Anthropological Quarterly* 79(3):463-482.
- Buruma, Ian. 2006. *Murder in Amsterdam: Liberal Europe, Islam, and the Limits of Tolerance*. New York: Penguin Books.
- Clarke, John 2004. *Changing Welfare, Changing States: New Directions in Social Policy*. London: Sage.
- Clarke, John. 2008a. 'Living with/in and without neo-liberalism', *Focaal – European Journal of Anthropology*, 51:135-47.
- Clarke, John. 2008b, 'Reply: Power, politics, and places – What's not neo-liberal?', *Focaal – European Journal of Anthropology*, 51:158-60.
- Collier, Stephen; Aihwa Ong (eds.). 2004. *Global Assemblages: Technology, Politics and Ethics as Anthropological Problems*, Oxford: Wiley Blackwell.
- Eatwell, Roger; Cas Mudde. (eds.). 2009. *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*. London: Routledge
- Fabian, Johannes. 1983. *Time and the Other: How Anthropology makes its Object*. New York: Columbia University Press
- Ferguson, James. 2006. *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*. Durham: Duke University Press.
- Ferguson, Niall. 2004. *Empire: How Britain Made the Modern World*. London: Penguin.
- Friedman, Jonathan (ed.). 2003. *Globalization, The State, and Violence*. Lanham: Altamira Press
- Friedman, K.E. and J. Friedman. 2008a. *Modernities, Class, and the Contradictions of Globalization. The Anthropology of Global Systems*. Lanham: Altamira Press.

- Friedman, K.E. and J. Friedman. 2008b. *Historical Transformations. The Anthropology of Global Systems*. Lanham: Altamira Press
- Ghorashi, Halleh. 2003. "Ayaan Hirsi Ali: daring or dogmatic? Debates on multiculturalism and emancipation in the Netherlands". *Focaal – European Journal of Anthropology*, no. 42, pp. 163-73
- Ghorashi, Halleh. 2010. "Dutchness and the migrant 'other': From suppressed superiority to explicit exclusion?". *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology*, no. 56, pp. 106-11
- Gingrich, Andre; Marcus Banks (eds.). 2005. *Neo-Nationalism in Europe: Perspectives from Social Anthropology*. Oxford and New York: Berghahn Books.
- Gulbrandsen, 2011. (forthcoming) *An African State of Exception*
- Botswana – *A Different Postcolony*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Geschiere, Peter. 1999. 'Globalization and the Power of Indeterminate Meaning: Witchcraft and Spirit Cults in Africa and East Asia', in B. Meijer and P. Geschiere (eds), *Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure*. London: Wiley, pp. 211-237.
- Ghorashi, Halle. 2010. "Dutchness and the migrant 'other': From suppressed superiority to explicit exclusion?". *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology* no. 56: 106-11.
- Glick-Schiller, Nina; Georges Fouron. 2003. *Killing me Softly: Violence, Globalization, and the Apparent State*. In Jonathan Friedman (ed.), *Globalization, The State, and Violence*. Lanham: Altamira, pp. 203-49
- Gowan, Peter. 1999. *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. London: Verso
- Halmai, Gabor. 2010. "Dispossessed by the Spectre of Socialism. Nationalist Mobilization in 'Transitional' Hungary". In Don Kalb and Gabor Halmai (eds.) *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Oxford and New York: Berghahn Books, pp. 194-239
- Hannerz, Ulf. 1991. *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, Ulf. 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge.
- Harvey, David. 1989. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Basil Blackwell
- Harvey, David. 2003. *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, David. 2010. *The Enigma of Capital and the Crisis of Capitalism*. London: Profile Books.
- Head, Simon. 2011. "The Grim Threat to British Universities". *New York Review of Books*. Vol. LVIII, No. 1, pp. 58-63.
- Fung, H. 2009. 'America's Head Servant: The PRC's Dilemma in the Global Crisis', *New Left Review* 60:5-25.
- Hobsbawm, E. and T. Ranger (eds). 1992. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Hobsbawm, E. 1992. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Israel, Jonathan (ed.). 2003. *The Anglo Dutch Moment: Essays on the Glorious Revolution and its world impact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Israel, Jonathan. 1995. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*. Oxford: Oxford University Press.
- Jessop, Bob. 2002. *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
- Johnson, Simon; James Kwak. 2010. *13 Bankers: The Wall Street Take-Over and the Next Financial Meltdown*. London: Pantheon.
- Johnson, Simon. 2009. "The Quiet Coup", *The Atlantic*, May, www.theatlantic.com/doc/print/200905/imf-advice.
- Kalb, Don; Marco van der Land; Richard Staring et. al. (eds.). 2000 *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In*. Lanham: Rowman and Littlefield.

- Kalb, Don. 2005. 'From Flows to Violence: Politics and Knowledge in the Debates on Globalization and Empire', *Anthropological Theory* 5(2): 176-204
- Kalb, Don. 2009a. "Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond)." *American Ethnologist*, vol. 36, No. 2, pp. 207-223
- Kalb, Don. 2009b. "Headlines of Nationalism, Subtexts of Class: Poland and Popular Paranoia, 1989-2009, *Antropologica*, vol. 51, no. 2, 2009, pp. 289 - 300
- Kalb, Don; Gabor Halmai (eds.). 2011. *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Oxford and New York: Berghahn Books.
- Kalb, Don. 2011. "Introduction: Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe." In Don Kalb and Gabor Halmai (eds.), *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Oxford and New York: Berghahn Books, pp. 1-63.
- Kapferer, Bruce, 1997. *The Feast of the Sorcerer. Practices of Consciousness and Power*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kapferer, Bruce, 2009. "The Crisis of Power and Reformations of the State in Globalizing Realities." *The Humboldt Lecture*. 2009.
- Kapferer, Bruce, (ed.) 2005. *Oligarchs and Oligopolies: New Formations of global Power*. New York and Oxford: Berghahn Books
- Kapferer, Bruce (ed.) 2002, *Beyond Rationalism: Sorcery, Magic and Ritual in Contemporary Realities*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Kay, John. 2009. "What a Carve Up", *Financial Times*, July 31,
- King, Stephen. 2010. *Losing Control: The Emerging Threats to Western Prosperity*. New Haven: Yale University Press
- Linebaugh, Peter. 2003. *The London Hanged: Crime and Civil Society in the Eighteenth Century*. London: Verso.
- Linebaugh, Peter; Marcus Rediker. 2008. *The Many Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*. London: Beacon Press
- Luxemburg, Rosa 2009, *Reform or Revolution and Other Writings*, London: Dover Publications.
- Macaulay, Thomas. 2006. *The History of England*, London: Penguin (1848)
- MacMichael, Philip. 2008. *Development and Social Change: A Global Perspective*. Pine Forge Press
- Mintz, Sidney. 1985. *Sweetness and Power*. London: Penguin Books
- Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nonini, Don. 2008. 'Comment: Thinking about neoliberalism as if specificity mattered', *Focaal – European Journal of Anthropology* 51:151-54.
- Ost, David. 2005. *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca: Cornell University Press
- Panitch, Leo; Martijn Konings. 2009. *American Empire and the Political Economy of Global Finance*. London: Palgrave Macmillan
- PESTON, Robert. 2008. *Who Runs Britain? ..and who's to blame for the economic mess we're in*. London: Hodder and Stoughton.
- Pincus, Steve. 2009. *1688: The First Modern Revolution*. New Haven: Yale University Press
- Pinto, Isaac de (1774). 2009. *An Essay on Credit and Circulation in Four Parts*. Ann Arbor: University of Michigan Library.
- Reich, Robert. 2010. *Aftershock: The Next Economy and America's Future*. New York: Knopf.
- Reyna, Steve. 2003, "Imagining Monsters: A Structural History of Warfare in Chad (1968 – 1990). In Jonathan Friedman (ed.), *Globalization, The State, and Violence*. Lanham: Altamira, pp. 279-309.

- Reyna, Stephen; Andrea Behrends. 2008. "Introduction: The crazy curse: Toward an anthropology of oil". *Focaal – European Journal of Anthropology*, no. 52, pp. 3-17.
- Sampson, Steve. 2003. "Trouble Spots: Projects, Bandits, and State Fragmentation", In Jonathan Friedman (ed.), *Globalization, The State, and Violence*. Lanham: Altamira Press
- Schama, Simon. 1977. *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands, 1780-1813*. London: Fontana Press.
- Shaw, Martin (2000) *Theory of the Global State: Globality as an Unfinished Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silver, Beverly. 2003. *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press
- Smith, Neil. 2008. 'Neo-liberalism – Dominant but Dead', *Focaal – European Journal of Anthropology* 51:155-57.
- Tamas, Gaspar Miklos. 1999. "The Legacy of Dissent". In: Vladimir Tismaneanu (ed.). *The Revolutions of 1989*. Routledge, London.
- Tarrow, Sidney. 2005. *The New Transnational Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TETT, Gillian. *Fool's Gold: How Unrestrained Greed Corrupted a Dream, Shattered Global Markets, and Unleashed a Catastrophe*. London: Little Brown, 2009.
- Thompson, E.P. 2009. *Customs in Common*. London: The Merlin Press
- Tilly, Charles, 1985. "War Making and State Making as Organized Crime". In Peter Evans et. al. (eds.) *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Turner, Graham. 2008. *The Credit Crunch: Housing Bubbles, Globalization, and the World-wide Economic Crisis*. London: Pluto.
- Visser, Jelle; Anton Hemerijck. 1997. *A Dutch Miracle: Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Visser, Oane; Don Kalb. 2010. "Financialised Capitalism Soviet Style? Varieties of State Capture and Crisis". *Archives Européennes de Sociologie*, L, 2, (2010), pp. 171-94.
- Wallerstein, Immanuel. 1980. *The Modern Worldsystem II: Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy, 1600-1750*. New York: Academic Press
- Wallerstein, Immanuel. 2004. *World Systems Analysis: An Introduction*. Durham and London: Duke University Press
- Waterman, Peter. 2001. *Globalization, Social Movements and the New Internationalisms*. London: Continuum.
- Wedel, Janine. 2010. *Shadow Elite: How the World's New Power Brokers Undermine Democracy, Government, and the Free Market*. New York: Basic Books.
- Wilterdink, Nico. 1993. *Ongelijkheid en interdependentie*, Groningen: Wolters-Noordhoff
- Wilterdink, Nico. 2000. "Income Inequality and Flows of Money and Goods", in Don Kalb et. al. (eds.) *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In*. Lanham: Rowman and Littlefield, pp. 151-55
- Woods, Ngaire. 2007. *The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers*. Ithaca: Cornell University Press.